

TİRMİZİ’NİN ES-SÜNEN’İ ÇERÇEVESİNDE BUHÂRÎ’NİN KULLANDIĞI HADİS USÛLÜ TERİMLERİ

The Terms of the Hadith used by Bukhârî in the Framework of Tirmidhî’s Sunan

Mustafa KARABACAK

Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü
Hadis Anabilim Dalı, Konya, Türkiye

*Assist. Prof., Selcuk University Faculty of Islamic Education Department of Basic Islamic
Sciences Department of Hadith, Konya, Turkey*

karabacakm67@hotmail.com | <https://orcid.org/0000-0002-8190-3513>

i Makale Bilgisi / Article Information:

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 28.05.2019

Kabul Tarihi / Accepted: 04.12.2019

Yayın Tarihi / Published: 31.12.2019

” Atıf / Cite as: Karabacak, Mustafa. “Tirmizî’nin es-Sünen’i Çerçevesinde Buhârî’nin Kullandığı

Hadis Usûlü Terimleri”. *Mütefekkir* 6/12 (2019): 345-378.

<https://doi.org/10.30523/mutefekkir.659187>.

© Telif / Copyright: Published by Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi / Aksaray University Faculty of Islamic Education, 68100, Aksaray, Turkey. Tüm Hakları saklıdır / All rights reserved.

📄 İntihal / Plagiarism: Bu çalışma hakem değerlendirmesinden geçmiş, bir intihal yazılımı ile taranmıştır. İntihal yapılmadığı tespit edilmiştir. This article has gone through a peer review process and scanned via a plagiarism software. No plagiarism has been detected.

TİRMİZİ'NİN ES-SÜNEN'İ ÇERÇEVESİNDE BUHÂRÎ'NİN KULLANDIĞI HADİS USÛLÜ TERİMLERİ

Öz

Bir ilmin usûlünü ve terimlerini bilmek başta o ilimle uğraşan kişiler açısından önemlidir. Hadis usûlü denilen, hadis ilminin usûl ve terimlerini içeren bu ilmin müstakil eserleri, temel hadis kitaplarından sonra yazılmıştır. Muhaddislerin hadis kitaplarındaki usûlleri, eserlerine yazdığı mukaddimelemlerle tespit edilebilmektedir. Fakat bazı muhaddislerin eserlerine mukaddime yazmadıkları için, usûl kriterleri, kendilerinin veya talebelerinin eserlerinin incelenmesinden anlaşılmaktadır. Bilindiği gibi temel hadis kitapları ikinci üçüncü asırda yazılırken elimize ulaşan ilk usûl kitabı dördüncü asırda yazılmıştır. Fakat, dördüncü asra kadar, eserlerinde hadis usûlü konularından bahseden muhaddisler vardır. Bunlardan biri üçüncü asırda yaşamış Tirmizî'dir. Tirmizî, *es-Sünen* isimli kitabının sonundaki "Kitâbu'l-İlel" bölümünde bu konuya değinmekte olup hakikatte o, eserinin tamamında yeri geldikçe hadis usûlü konularından bahsetmektedir. Bu çalışmada Tirmizî'nin *es-Sünen* isimli eseri özelinde hocası Buhârî'nin kullandığı hadis usûlü terimleri tespit edilecektir. Konu örneklendirmeler yapılarak işlenecektir. Makalede temel amaç Buhârî'nin kullandığı hadis usûlü terimlerini tespit olduğundan rivayetler incelenirken Buhârî'nin söz konusu etmediği isnadın diğer ravileri hakkında bir değerlendirme yapılmayacaktır. Makalede ayrıca Buhârî'nin rivayet veya ravi hakkında vardığı sonuca öğrencisi Tirmizî'nin katılıp katılmadığı da belirtilecektir. Ayrıca Buhârî'nin ta'dîl veya cerh ettiği ravilerden rivayette bulunup bulunmadığı da rivayetin sonunda söz konusu edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Hadis Usûlü, Tirmizî, Buhârî, Sünen.

The Terms of the Hadith used by Bukhârî in the Framework of Tirmidhî's Sunan Abstract

Knowing the principles and terms of this religious science is important for the people who deal with it. Books of this knowledge, which contains the basics and the terms of the prophet Muhammad's sayings/deeds called hadith, was written after the principal hadith books. Muhaddiths' hadith method in their books can be determined from the introduction, which they wrote in their works. However, since some of the muhaddith did not write an introduction in their works, their methodological criteria are understood from the study of their own or his students' works. The very first version of Hadith books was written in the second and third centuries of the hijra. However, until the fourth century, there were muhaddiths who talk about the subjects of hadith methodology in their books. One of them is Tirmidhî, who lived in the third century. Tirmidhî mentions this subject in the chapter entitled "Kitâb al- 'İlal" at the end of his book. In this study, the terms of the hadith method used by Tirmidhî's advisor Bukhârî, will be determined. The subject will be processed by making examples. As the main purpose of the article is to determine the terms of the hadith method used by Bukhârî, no evaluation will be made about the other narratives of Bukhârî's subject. In the article, it will also be stated whether the student Tirmidhî joined the conclusion of Bukhârî about the narration or râvi. It will also be said at the end of the narration whether Bukhârî has narrated the narratives of his vehicles or ceremonies.

Keywords: Hadith, Hadith Method, Tirmidhî, Bukhârî, Sunan.

GİRİŞ

Hadis usûlü ile ilgili ilk eserler hicrî dördüncü asırdan itibaren telif edilmeye başlanmıştır. Bu alanda elimize ulaşan ilk müstakil eser Râmhür-müzî'nin (ö. 360/971) *el-Muhaddisü'l-fâsil beyne'r-râvî ve'l-vâî'*sidir. Bu asra gelinceye kadar hadis usûlü kuralları üçüncü asırda kısmen yazılmıştır. İmam Şâfiî'nin (ö. 204/819) *er-Risâle* ve *Cimâu'l-ilm* isimli eserleri, Ali b. el-Medî'nin (ö. 234/848) farklı konularda yazdığı bazı cüzler, Buhârî'nin (ö. 256/869) *el-Câmiu's-sahîh*'inin "Kitâbu'l-ilm" ve "Kitâbu Ahbâri'l-âhâd" bölümleri, Müslim'in (ö. 261/875) *el-Câmiu's-sahîh*'ine yazdığı "Mukaddime", Ebû Dâvûd'un (ö. 275/888) *es-Sünen*'ini tanıtmak üzere Mekkelilere yazdığı mektup, Tirmizî'nin (ö. 279/892) *es-Sünen*'inin sonundaki "Kitâbu'l-ilel"i sayılabilir.¹ Ayrıca Tirmizî, söz konusu eserinin tamamında zaman zaman hadis usûlü konularına ve terimlerine yer vermiştir. Bunu da, başta hocası Buhârî'ye olmak üzere, hadis ve raviler hakkında sorular sorarak soru sormuş olduğu kimselerin konuya dâir açıklama ve edeğerlendirmelerine yer vermek suretiyle yapmıştır.² Bu anlamda Tirmizî'nin *es-Sünen* isimli eseri kısmen suâlât türü eserlerden sayılabilir.³ Yapılan bir çalışmada Tirmizî ile hocası Buhârî arasındaki bilgi alış-verişinin soru-cevap formatında olanların sayısının 46 olduğu belirtilmiştir.⁴ Buhârî, hadis hakkında kendisine sorulan bir sorunun⁵ cevabını da bilmediğini belirtmiştir.⁶

Tirmizî, hocası Buhârî'den bazen Muhammed bazen de Muhammed b. İsmail şeklinde bahsetmektedir. Biz de makalede onun hocasına hitabını aynıyla aktarmaya itina göstereceğiz. Makalenin ana teması Tirmizî'nin *es-Sünen* özelinde Buhârî'nin kullandığı hadis usûlü terimlerini tespit olduğundan rivayetin ayrıca bir isnad incelemesi yapılmayacaktır. Konu örneklendirilerek işlenecektir. Tirmizî'nin bildirdiğine göre Buhârî, bazen bir örnekte birkaç hadis usûlü konusuna değindiğinden bir rivayet birkaç başlık altında tek-raren söz konusu edilebilecektir.

¹ Ahmet, Yücel, *Hadis Tarihi* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2011), 82.

² Buhârî'nin, kendi döneminde *el-Câmiu's-sahîh* adlı eseriyle değil; ricâl ve tarih bilgisiyle meşhur olduğu bilinmektedir. Talebesi Tirmizî de bu durumu "Ne Irak ne de Horasan'da hadislerin illetleri, ravilerin hayatları ve isnad ile ilgili Buhârî'den daha bilgin birisini görmedim" diyerek belirtmiştir. Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre b. Musâ b. ed-Dahhâk et-Tirmizî, *es-Sünen* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1401/1981, "İlel", 5: 738. Ayrıca bk. Zeynüddin Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ahmed el-Bağdâdî el-Hanbelî, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, thk. Nureddin İtr (Beyrut: Dâru'l-Beyrut, 1429/2008), 1: 224-228.

³ Mustafa Tatlı, *Rical Bilgisinin Tespiti* (İstanbul: Beka Yayınları, 2016), 72-73.

⁴ Hüseyin Akyüz, "Hadislerin Tashihi İle İlgili Tirmizî'nin Hocası Buhârî'ye Sorduğu Sorular (Sünen Bağlamında Bir Değerlendirme)", *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (BEÜİFD)* 5/2 (2018): 252. 247-269

⁵ Tirmizî, "Cihâd", 7.

⁶ Erdoğan Köycü, *Sunenu't-Tirmizî'nin Metot Yönünden İncelenmesi* (İstanbul: Araştırma Yayınları, 2013), 75. Yusuf b. Muhammed Dehil ise çalışmasında Tirmizî'nin hocası Buhârî'nin görüşüne başvurduğu 32 hadisi incelemiştir. Bk. Yusuf b. Muhammed ed-Dehil, *Suâlâtü't-Tirmizî li'l-Buhârî havle Ehâdis fi'l-Câmiu's-Sahih* (Medine: el-Câmiatü'l-İslâmiyye, 1424/2003).

Bu çalışmada Tirmizî'nin hocası Buhârî'den aktardığı hadis usûlü terimlerini tesbit edeceğiz. Bu terimler raviyi ta'dîl ve cerh edenler olmak üzere iki başlık altında inceleyeceğiz.

1. TA'DÎL LAFIZLARI

Ta'dîl, tezkiye etmek demektir. Ravinin âdil ve zâbit olduğuna hükmederek rivayetlerinin sıhhatini ortaya koymak demektir. Buhârî'nin kullandığı ta'dîl lafızları şunlardır: *Sika*, *mukaribü'l-hadis*, *hasen*, *sadûk sika* ve *sadûktur*. Burada bu ta'dîl ıstılahlarını klasik usûlde bu terimlere yüklenen anlam açısından değerlendirmek istiyoruz.

1.1. Sika

Ravinin güvenilirliğini ifade eden terimlerden biri *sikadır*. Tirmizî'nin aktardığına göre hocası Buhârî, *sika* kavramını bazı raviler hakkında kullanmıştır. Örnekler şunlardır:

Nasr b. Ali>Şücâ' b. el-Velîd Ebû Bedr>Ali b. Abdi'l-A'lâ>Ebû Sehl>Müsetü'l-Ezdiyye>Ümmü Seleme'den rivayete göre şöyle demiştir: "*Resûlullah'ın (sav) döneminde loğusa kadın kırk gün namaz kılmadan evinde otururdu. Bu dönemde yüzümüzde oluşan lekeleri gidermek için yüzlerimize Yemen zağferanı sürerdik.*"

Tirmizî "Bu hadisin ancak Ebû Sehl'in>Müsetü'l-Ezdiyye>Ümmü Seleme rivayetini biliyoruz" demektedir. Tirmizî, Muhammed b. İsmail'in de şöyle dediğini bildirmektedir: "Ali b. Abdi'l-A'lâ ve Ebû Sehl *sikad*ırlar." Tirmizî'ye göre hocası Muhammed b. İsmail, bu hadisin Ebû Sehl rivayetinden başkasını bilmemektedir.⁸

Tirmizî'nin hocası Buhârî'den aktardığına göre senetteki Ali b. Abdi'l-A'lâ ve Ebû Sehl Kesir b. Ziyad *sikad*ırlar ve Buhârî, bu konuda maruf olan rivayetin Ebû Sehl rivayeti olduğunu bildirmektedir.

Ali b. Abdi'l-A'lâ hakkında Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) (ليس به بأس) *leyse bihi be's*⁹; Ebû Hâtim er-Râzî (ö. 277/890) (ليس بقوى) *leyse bikavî*¹⁰ demektedir. Burada Ebû Hâtim er-Râzî'nin ravi değerlendirmesinde *müteşeddîd* olduğunu dikkate almak gerekmektedir.¹¹ Ali b. Abdi'l-A'lâ'yı İbn Hıbbân (ö.

⁷ Tirmizî, "Tahâret", 105.

⁸ Tirmizî, "Tahâret", 105.

⁹ Ta'dîl lafızlarından olup "bir beis yoktur" veya "fena değildir" anlamlarına gelir. Bir ravi hakkında kullanılan "sika" tabiri arasında bir farkın olduğu da muhakkak olup "sika" tabirinin daha üstün dereceye delâlet ettiğinde şüphe yoktur. Talat Koçyiğit, *Hadis İstılahları* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1980), 203; Abdullah Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2011), 163. Ayrıca bk. Ahmet Yücel, *Hadis İlminde Tenkit Terimleri* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2015), 119-126.

¹⁰ Tecrihte kullanılan ve "kuvvetli değildir" manasına gelen bir tabirdir. *Leyse bi hucce* ve benzeri tabirlerin delâlet ettikleri mertebenin aşağısında olan bir mertebeye delâlet eder. Bu vasıfta olan ravi diğerlerinden daha zayıftır; bununla beraber hadisi itibar için yazılır. Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, 67; Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 163.

¹¹ Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris b. el-Münzir et-Temîmî er-Râzî İbn Ebî

354/965) da *es-Sikât*'ında zikretmiştir.¹² Yahyâ b. Maîn (ö. 233/848) ve Ebû Hâtım er-Râzî de Ebû Sehl Kesir b. Ziyad'ın *sika* olduğunu söylemişlerdir.¹³

Tirmizî, Buhârî'nin ravilerininin ta'dîline yer verdikten sonra rivayetin, sadece bu tarikle bilindiğini ikrar ederek hocasını teyit etmektedir.

Örnek: Mahmud b. Ğaylân>Vekî>Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem>Zeyd b. Eslem>Atâ b. Yesâr>Ebû Saîd el-Hudrî'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kim vitr namazını uyuyup kalarak veya unutarak geçirirse uyandığı ve hatırladığı zaman hemen kılsın."*¹⁴

Kuteybe>Abdullah b. Zeyd. Eslem>Zeyd b. Eslem'in babasından rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kim vitr namazını uyuyup kalarak geçirmişse sabahladığında hemen kılsın."*¹⁵

Tirmizî'nin bildirdiğine göre Ebû Dâvûd es-Sicistânî (ö. 275/888), Ahmed b. Hanbel'e (Ebû Saîd el-Hudrî rivayetindeki) Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem hakkında sormuş o da Abdurrahman'ın kardeşi (Zeyd b. Eslem rivayetindeki) Abdullah hakkında (لَا تَأْسِرْ بِهِ) *lâ be's bihi* demiştir. Yine Tirmizî, hocası Muhammed'den işittiğine göre "Ali b. Abdillâh el-Medîni'nin senette söz konusu edilen Abdullah b. Zeyd b. Eslem'in *sika* olduğunu¹⁶ fakat Ebû Saîd el-Hudrî rivayetinde bulunan Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem'in *zayıf* olduğunu" haber vermektedir.¹⁷

Tirmizî'nin bildirdiğine göre Buhârî, ravi değerlendirmesi yaparken hocası Ali b. Abdillâh el-Medîni'nin (ö. 234/848) Abdullah b. Zeyd b. Eslem'in *sika* olduğuna dâir görüşünü aktarmaktadır. Tirmizî'nin de hadis ile ilgili ayrıca bir değerlendirme yapmaması hocalarının değerlendirmelerine katıldığını göstermektedir. Fakat Tirmizî, senesinde Abdullah b. Zeyd b. Eslem'in bulunduğu hadis; senesinde Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem'in bulunduğu ilk rivayetten (Ebû Saîd el-Hudrî rivayetinden) daha *sahih* olduğunu bildirmektedir.

Abdullah b. Zeyd b. Eslem'in Ebû Zür'a er-Râzî (ö. 264/878) gibi bazıları *zayıf* olduğunu belirtmiş¹⁸ olsalar da Abdurrahman b. Mehdi (ö. 198/813-14) kendisinden rivayette bulunmuş ve Ahmed b. Hanbel de *sika* olduğunu belirtmiştir.¹⁹ Buhârî'nin *sika* dediği Abdullah b. Zeyd b. Eslem hakkındaki farklı değerlendirmeler cerh ve ta'dîl âlimlerinin tenkitlerindeki durumlarından

Hâtım, *el-Cerh ve't-ta'dîl* (Haydarâbâd: Dâiratü'l-Meârifî'l-Osmâniyye, 1271/1952), 6: 195-196.

¹² Ebû Hâtım Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *es-Sikât* (Haydarâbâd: Dâiratü'l-Meârifî'l-Osmâniyye, 1393/1973), 7: 214.

¹³ İbn Ebî Hâtım, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 7: 151.

¹⁴ Tirmizî, "Salât", 255.

¹⁵ Tirmizî, "Salât", 255.

¹⁶ Tirmizî, "Salât", 255; "Savm", 24.

¹⁷ Tirmizî, "Salât", 255.

¹⁸ Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl fî Nakdi'r-ricâl*, thk. Ali Muhammed el-Behâvî (Kahire: Dâru ihyâi'l-kütübî'l-Arabî, 1382/1963), 2: 425.

¹⁹ İbn Ebî Hâtım, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 5: 59.

kaynaklanmaktadır. Buhârî'nin *sika* dediği Abdullah b. Zeyd b. Eslem'den *el-Edebü'l-müfred*'inde rivayette bulunup²⁰ *el-Câmiu's-sahih*'inde rivayette bulunmaması hakkında bazı âlimlerin olumsuz görüşleri nedeniyle olduğu anlaşılmaktadır.

Tirmizî, burada iki hadisin karşılaştırmasını yaparak ikinci hadisin birincisinden daha *sahih* olduğunu bildirmektedir. Bilindiği gibi Tirmizî, Müslim'in (ö. 261/875) aksine²¹ illetli hadisi önce; *sahih* veya daha az illetli olanı sonra verir. Örnekte bu durum açık bir şekilde görülmektedir.

Örnek: Süveyd b. Nasr>Abdullah>Yahyâ b. Eyyûb>Ubeydullah b. Zahr>Ali b. Yezîd>el-Kâsım Ebû Abdurrahman>Ebû Umâme'den rivayete göre Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: “Hasta ziyaretini tamamlayan unsurlarından bazıları şunlardır: Hastanın eline veya alnına elinizi koymak ve nasıl olduğunu sormaktır. Birbirinizle selamlaşmanın mükemmelliği ise karşılaştığınız kişi ile el sıkışmaktır.”²²

Tirmizî “Bu hadisin senedi pek sağlam değildir. Muhammed diyor ki: Ubeydullah b. Zahr *sika'dır*. Ali b. Yezîd *zayıftır*. Kâsım b. Abdurrahman, Ebû Abdurrahman diye künyelenir kendisi güvenilir bir kişi olup Abdurrahman b. Hâlid b. Yezîd b. Muaviye'nin azadlı kölesidir. Kasım ise Şamlıdır”²³ demektedir.

Buhârî'ye göre Ubeydullah b. Zahr *sika'dır*. Yine Buhârî'ye göre Ali b. Yezîd *zayıftır*. Bundan dolayı da Tirmizî هَذَا إِسْنَادٌ لَيْسَ بِالْقَوِيٍّ “senedi sağlam değildir” demiştir. Buhârî, Ubeydullah b. Zahr hakkında *sika* dese de hakkında ta'dîl ifadeleri kullananların yanında Ali b. el-Medîni, Ahmed b. Hanbel, Ebû Hâtim er-Râzi gibi bazı muhaddislerin hadis rivayetinde *zayıf*²⁴ olduğunu belirten ifadeler kullanmalarından dolayı *el-Câmiu's-sahih*'inde değil; *el-Edebü'l-müfred*'inde rivayette bulunmuştur.²⁵

Burada Tirmizî, tamamen hocası Buhârî'nin senette “Ubeydullah b. Zahr *sika'dır* fakat Ali b. Yezîd *zayıftır*” diyerek verdiği bilgiye dayanarak senedin kuvvetli olmadığını belirtmektedir.

Örnek: Tirmizî'nin hocası Buhârî'den aktardığına göre ravinin *sika* olduğunu belirten bir başka ifade de (وَتَّقِ) *vesseka* yani onu “sika saydı” ifadesidir. Kuteybe>Ebû Avâne>Katâde>Şehr b. Havşeb>Abdurrahman b.

²⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. el-Muğîre el-Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, thk. Muhammed Fuad Abdulbaki (Beirut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslamiyye, 1409/1989), 396.

²¹ Yasir eş-Şimâli, *el-Vâzih fi Menâhici'l-Muhaddisin* (Amman: Dâru'l-Hâmid, 1437/2006), 181; Muhammed, Ebu Zehv, *Hadis ve Hadisçiler*, trc. Selman Başaran, Mehmet Ali Sönmez (İstanbul: Ensar Yayınları, 2016), 435; Mehmet, Dilek, *Kütüb-i Sitte'nin Şartları Etrafında Gelişen Tartışmalar* (Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2014), 198.

²² Tirmizî, “İsti'zân”, 31.

²³ Tirmizî, “İsti'zân”, 31.

²⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 5: 315.

²⁵ Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 187, 351.

Ğanm>Amr b. Harîce'den rivayet edilmiştir. Resûlullah (sav), devesinin üzerinde hutbe veriyordu ben de devenin boynunun altında idim. Deve geniş getirirken salyası iki omuzumun arasına akmakta idi. O'nun şöyle dediğini işittim diyordu ki: "Allah her hak sahibine hakkını vermiştir. Dolayısıyla varise vasiyet yoktur. Çocuk yatağın sahibine, cariye ise efendisine aittir. Zina edenin hakkı mirastan mahrum bırakılması veya taşlanarak öldürülmesidir. Kim babasından başkasına "babam budur" diye intisab eder veya köle kendi sahibinin dışındaki kimsenin efendisi olduğunu iddia ederse Allah'ın laneti onun üzerine olur. Allah bu tür kimselerin ne tevbesini ne de günahattan kurtulmak için vereceği fidyeyi kabul eder."²⁶

Tirmizî, hadisin "hasen sahih" olduğunu belirtmekte ve rivayet hakkında şöyle demektedir: "Ahmed b. el-Hasan'dan işittim şöyle diyordu: Ahmed b. Hanbel şöyle dedi: Şehr b. Havşeb'in hadislerine önem vermem." Tirmizî, "Ben Şehr b. Havşeb hakkında Muhammed b. İsmail'e sordum o da güvenilir kimsedir fakat İbn Avn (ö. 151/768), Şehr'i *يَتَكَلَّمُ فِيهِ* tenkit etse de Hilâl b. Ebî Zeyneb ve Şehr b. Havşeb'den rivayette bulunmuştur.²⁷ Buhârî, ayrıca Ali b. el-Medîni'nin Şehr b. Havşeb el-Eş'arî hakkında künyesinin Ebû Abdurrahman olduğunu ve Ümmü Seleme, Abdullah b. Amr ve Abdurrahman b. Ğanm'ın ondan rivayette bulunduğunu aktarmaktadır.²⁸ Şehr b. Havşeb el-Eş'arî'den *el-Câmiu's-sahih*'inde değil; *el-Edebü'l-müfred*'inde rivayette bulunmuştur.²⁹

Tirmizî, bu rivayette Ahmed b. Hanbel'in Şehr b. Havşeb hakkındaki olumsuz görüşünü ve Buhârî'nin onu *sika* kabul etmesine rağmen hakkında yaptığı bazı olumsuz değerlendirmelerini aktararak hadise *hasen sahih* hükümünü vermiştir. Bilindiği gibi Tirmizî'nin *hasen sahih* dediği hadisler hakkında iki görüş vardır: Bunlardan birisi hadisin birden fazla senedi varsa, hadis bazı isnadları *hasen*, bazıları ise *sahihtir*. İkinci ise hadisin bir senedi varsa söz konusu hadisdeki raviler hakkındaki tereddütten dolayı bazılarına göre hadis *hasen*, bazılarına göre *sahihtir*.³⁰ Tirmizî, burada *hasen sahih* terimini muhaddislerin ravi hakkındaki tereddütlerinden dolayı kullandığı anlaşılmaktadır. Böyle bir hadis *hasen li-zatihinin* biraz üstünde, *sahih li-gayrihinin* biraz altındadır.

Hasen-sahih olduğu belirtilen tek senetli bir hadis, *sahih* olarak değer-

²⁶ Tirmizî, "Vasayâ", 5.

²⁷ Tirmizî, "Vasayâ", 5.

²⁸ Buhârî, *et-Târihu'l-kebir* (Haydarâbâd: Dâiratü'l-Meârifî'l-Osmâniyye, ts.), 4: 258.

²⁹ Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 20, 30, 119, 437.

³⁰ Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdurrahmân b. Müsâ eş-Şehrezûrî, *Mukaddimetü İbnü's-Salâh fi Ulûmi'l-Hadis* (Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Muâsır, 1406/1986), 31; Ebû Zekerıyyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *et-Takrîb ve't-teysîr li Ma'rifeti Süneni'l-beşîri'n-nezîr fi Usûlü'l-hadis*, thk. Muhammed Osman el-Haşet (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1405/1985), 29; Mahmud Tahhân, *Teyşîru Mustalahi'l-Hadis* (İstanbul: Dersaadet, 1405/1985), 48.

lendirilen hadisin altındadır. Çünkü *sahih* olarak yapılan bir değerlendirilmede tereddüt değil, kesin bir kanaat söz konusudur. Diğerinde ise tereddüt vardır. Dolayısıyla kesinlik, tereddütten daha üstündür.³¹

Örnek: Tirmizî'nin hocası Buhârî'den aktardığına göre ravinin *sika* olduğunu belirten bir başka ifade de “ ارحح, اقرب ” yani “birbirlerine yakın ve daha üstün” ifadeleridir.

Ebû Hişâm er-Rifâî>Muhammed b. Fudayl>Rişdîn b. Kureyb>babası Kureyb>İbn Abbâs'dan rivayete göre, Resûlullah şöyle buyurdu: *Tûr sûresi 49. ayetinde geçen: «رِدْبَارُ السُّجُودِ» sabah namazının farzından önceki kılınan iki rek'attır. Kâf sûresi 40. ayette geçen «رِدْبَارُ السُّجُودِ» ise akşam namazının farzından sonra kılınan iki rek'attır.*³²

Tirmizî “Bu hadis *garib* ve merfu olarak sadece bu şekliyle bilmekteyiz. Bu rivayet Muhammed b. Fudayl'in, Rişdin b. Küreyb rivayetidir. Muhammed b. İsmail'e 'İbn Küreyb'in oğullarından Muhammed ve Rişdîn'den أَيْهَمَا أَوْثَقُ “hangisi daha sikadır” diye sordum o da şöyle dedi: مُحَمَّدٌ عِنْدِي أَرْحَحُ “birbirlerine ne kadar da yakındırlar”. Ancak, Muhammed, benim yanımda daha üstündür³³ demektedir. Buhârî *et-Târihu'l-Kebîr*'inde iki ravi hakkında farklı değerlendirmeler olduğunu bu sebeple ravilerin durumlarının bir birine yakın olduğunu نظر فيهما diyerek³⁴ de belirtmekte fakat Muhammed b. Kureyb'i Rişdîn b. Kureyb'e مُحَمَّدٌ عِنْدِي أَرْحَحُ diyerek tercih etmektedir.³⁵

Tirmizî, aynı soruyu hocası Abdullah b. Abdurrahman'a da sorduğunu o da şöyle dediğini belirtir: ما أفرحهما عندي، ورشدين بن كريب أرجحهما عندي Birbirlerine derece bakımından çok yakındırlar. Fakat Rişd'in b. Küreyb bence daha üstündür.³⁶

Tirmizî, “Bana göre Ebû Muhammed'in sözü doğrudur. Rişdîn, kardeşi Muhammed'den daha çok tercih edilir. Rişdîn b. Küreyb, İbn Abbâs'a ulaşmış ve onu görmüştür³⁷ diyerek iki hocasından Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman ed-Dârimî'yi (ö. 255/869) diğer hocası Buhârî'ye tercih etmiştir. Buhârî'nin ifadesinden anlaşıldığına göre Kureyb'in oğullarından “Muhammed ve Rişdîn hakkında farklı değerlendirmeler vardır” dese de Muhammed b. Kureyb'i Rişdin b. Kureyb'e tercih etmekte bunun için de “ercah” kelimesini kullanmaktadır.

³¹ Cemal Ağırman, “Hadis Kaynaklarının Okuma Yöntemi ve Musanniflerin Dili”, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 10/2 (2006), 83.

³² Tirmizî, “Tefsir”, 52.

³³ Tirmizî, “Tefsir”, 52.

³⁴ Buhârî, *et-Târihu'l-kebir*, 1: 217.

³⁵ Tirmizî, “Tefsir”, 52.

³⁶ Tirmizî, “Tefsir”, 52.

³⁷ Tirmizî, “Tefsir”, 52.

1.2. Mukâribü'l-Hadîs

Mukâribü'l-hadîs, diğer sika râvilere yakın muhtevada rivayeti olan diğer bir tabirle şâz ve münker olmayan râvi hakkında kullanılan bir terimdir.³⁸ Bu ifade “ra”nın fethasıyla “mukâribü'l-hadîs” şeklinde okunduğunda cerh ifade eder diyenler olmuşsa da Irâkî'ye (ö. 806/1404) göre bu iki okunuş şekliyle de bir ta'dîl lafzı olup “ra”nın kesresiyle okunduğunda “hadisi başkalarının hadisine yakındır”; fetha ile okunduğunda da “başkalarının hadisi onun hadisine yakındır” anlamına gelir ki, her iki durumda da hadisi şâz ve münker değildir.³⁹

Tirmizî'nin bildirdiğine göre Buhârî bu tabiri kullanmıştır: Kuteybe, Hennâd, Mahmud b. Ğaylân>Vekî>Süfyân/Muhammed b. Beşşâr>Abdurrahman b. Mehdi>Süfyân>Abdullah b. Muhammed b. Akîl>Muhammed b. el-Hanefiyye>Ali>Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: “*Namazın anahtarı temizlik, namazda yapılması yasak olanları haram kılan şey ise tekbîr getirmektir. O şeyleri helal kılan ise selam vermektir.*”⁴⁰

Tirmizî “Bu hadis bu konuda rivayet edilenlerin en sahih ve en güzel olanıdır. Abdullah b. Muhammed b. Akil, *sadûk* fakat hafızası konusunda tenkit edilmiştir” demektedir.

Tirmizî “Muhammed b. İsmail'den işittim o şöyle derdi: Ahmed b. Hanbel, İshâk b. İbrahim ve Humeydî, bu kimsenin hadisini delil olarak kabul ederlerdi. Muhammed; hadis konusunda bu kimsenin “*mukaribü'l-hadis*” olduğunu söyledi”⁴¹ demektedir. Yani Buhârî bu tabiri (قال البخاري أي ليس بالثقة المتقن (ولا بالضعيف الساقط هو في مرتبة متوسطة ويحتاج ببعض حديثه) güvenilirliği çok sağlam ve çok zayıf olmayan fakat bazı hadisleriyle delil getirilen orta seviyede bir ravi hakkında kullanmakta⁴² ve *mukaribü'l-hadis* dediği Abdullah b. Muhammed b. Akîl'den de rivayette bulunmaktadır.⁴³

Görüldüğü üzere Buhârî, Abdullah b. Muhammed b. Akîl hakkında bu tabiri kullanmıştır. Tirmizî ise hocasının *mukâribü'l-hadîs* dediği ravi hakkında yaptığı tanıma uygun olarak *sadûk* terimini kullanmıştır.

Örnek: Yahyâ b. Eksem>Abdülaziz b. Ebî Hâzim>Kesir b. Zeyd>el-Velîd

³⁸ Nureddin İtr, *Menhecû'n-nakdi fi ulûmi'l-hadîs* (Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1401/1981), 113.

³⁹ Ebu'l-Fadl Zeynüddin Abdürrahim b. el-Hüseyn b. Abdurrahman b. Ebî Bekr b. İbrahim el-İrâkî, *el-Takyîd ve'l-İzâh şerhi Mukaddimeti İbni's-Salâh*, thk. Abdurrahman Muhammed Osman (Medine: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1389/1969), 162. Cerh ve ta'dîl lafızları ve farklı dönemlerde yüklendikleri anlamlar için bk. Emin, Âşıkkutlu, *Hadiste Ricâl Tenkidi* (İstanbul: İFAV Yayınları, 1997), 171-193.

⁴⁰ Tirmizî, “Taharet”, 3.

⁴¹ Tirmizî, “Taharet”, 3; Muhammed b. Isâ b. Sevre b. Musâ b. ed-Dahhâk Tirmizî, *İllelu't-Tirmizî el-kebir*, thk. Subhî es-Sâmirâi vd. (Beyrut: Âlemu'l-Kütüb - Mektebetü'n-Nehdati'l-Arabiyye, 1409), 22.

⁴² Hâlid b. Mansûr b. Abdillâh ed-Derrîs, *Mevkifu'l-imâmeyn el-Buhârî ve Müslim min iştirâtı'l-likyâ ve's-semâi fi's-senedi'l-muan'ani beyne'l-muteâsırayni* (Riyad: Mektebetü'-Rüşd, ts.), 237.

⁴³ Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 278.

b. Rabâh>Ebû Hureyre'den rivayete göre Resûlullah (sav) buyurdu ki: “*Kadın, toplumu için eman verebilir yani Müslümanların faydasına güvence verilir.*”⁴⁴

Tirmizî'nin belirttiğine göre “Bu konuda Ümmü Hanî'den de hadis rivayet edilmiştir. Bu hadis *hasen garibtir.*” Yine Tirmizî “Muhammed'e bu hadis hakkında sordum o da “Bu hadis sahihtir. Kesîr b. Zeyd, Velîd b. Rebâh'tan o da Ebû Hureyre'den hadis işitmiş ve Velid hadis rivayeti yönünden وَهُوَ مُقَارِبٌ الْحَدِيثِ dedi.⁴⁵ Buhârî, *mukâribü'l-hadîs* dediği el-Velîd b. Rebâh'tan rivayette bulunmuştur.⁴⁶

Tirmizî'nin bildirdiğine göre Buhârî, hadise *sahih* demiş ve isnaddaki el-Velîd b. Rebâh'ın hadis rivayeti yönünden *mukâribü'l-hadîs* olduğunu bildirmiştir. Ayrıca Buhârî'nin *sahih* dediği bir hadise Tirmizî *hasen garib* diyerek hocasıyla aynı kanaati taşımadığını belirtmiş olmaktadır.

Örnek: Hennâd>Abde ve Ya'lâ b. Ubeyd>Abdurrahman b. Ziyâd b. En'um el-İfrikî>Ziyâd b. Nuaym el-Hadramî>Ziyâd b. Hâris es Sudaî'den rivayete göre, şöyle demiştir: Resûlullah (sav) bana sabah ezanını okumamı emretti ben de ezanı okudum. Farz namaz kılınacağına Bilâl kamet getirmek istedi. Bu durum karşısında Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: “*Güzel sesli kardeş ezanı okudu. Ezanı okuyan kameti de getirsin.*”⁴⁷

Tirmizî'nin bildirdiğine göre Abdurrahman b. Ziyâd b. En'um el-İfrikî Ehl-i Hadis'e göre *zayıf*tır. Ayrıca Yahyâ b. Saîd el-Kattân (ö. 198/813) ve başkaları onun hadiste *zayıf* olduğunu bildirmişlerdir. Ahmed b. Hanbel de “el-İfrikî'nin hadisini yazmam” demektedir. Muhammed b. İsmail ise وَرَأَيْتُ مُحَمَّدَ بْنَ el-İfrikî'yi hadiste daha sağlam bir ravi olarak değerlendirmiş, “*mukâribü'l-hadîs*” diyerek⁴⁸ kendisinden rivayette bulunmuştur.⁴⁹

Buhârî, senetteki Abdurrahman b. Ziyâd b. En'um el-İfrikî hakkında *mukâribü'l-hadîs* tabirini kullanmıştır. Tirmizî de hocasının bu değerlendirmesini “ilim ehlinin çoğunluğu bu hadis ile amel etti” diyerek desteklemiştir.⁵⁰

Örnek: Ebû Kureyb Muhammed b. el-A'lâ>Ebû Bekr b. Ayyâs>Ebû Hamza es-Somâlî>eş-Şa'bî>Ebû Tâlib'in kızı Ümmü Hanî'den rivayete göre, şöyle demiştir: “Resûlullah (sav), bir gün yanıma geldi ve ‘*Evde yiyecek bir şey var mı?*’ buyurdu. Ben de ‘Hayır, sadece bir kaç parça kuru ekmek ve sirke vardır’ dedim. Bunun üzerine Resûlullah (sav) ‘*Sirke bulunan bir ev katıktan*

⁴⁴ Tirmizî, “Siyer”, 26.

⁴⁵ Tirmizî, “Siyer”, 26.

⁴⁶ Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 93, 225, 371, 374.

⁴⁷ Tirmizî, “Salât”, 32.

⁴⁸ Tirmizî, “Salât”, 32.

⁴⁹ Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 55, 115, 218, 299, 317.

⁵⁰ Tirmizî, “Salât”, 32.

yoksun sayılmaz' buyurdu."⁵¹

Tirmizî "Bu hadis bu şekliyle *hasen gariptir* ve bu hadisi ancak bu tarikle bilmekteyiz" demektedir. Tirmizî "Muhammed b. İsmail'e bu hadis hakkında sordum" dedi ki: "Şa'bi'nin Ümmü Hanî'den hadis işittiğini bilmiyorum." "Ebû Hamza senin yanında nasıl bir kimsedir?" dediğimde Ahmed b. Hanbel onun hakkında وَهُوَ عِنْدِي مُقَارِبُ الْحَدِيثِ olumsuz konuşmuş benim yanımda ise "bana göre *mukâribü'l-hadîstir*" dedi.⁵²

Tirmizî'nin "Ümmü Hanî'nin hadisini ancak bu şekliyle bilmekteyiz" ifadesi de hadisin isnadının teke düştüğünü göstermektedir. Böyle bir terkipte Tirmizî'nin *hasen* ifadesi, rivayetin sahlılık/güvenilirlik derecesini, garip ifadesi de herhangi bir tabakada ravinin teke düştüğünü veya ravinin rivayetinde tek kaldığını belirtir.

Tirmizî'nin *hasen garib* dediği rivayetlerin kendisine göre *hasen li-zatihi* derecesinde olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü *hasen li-gayrihi* olan bir rivayetin en az iki tarikinin bulunması gerekir. *Garib* dediğine göre bu tür değerlendirmeler de tek senetli rivayetler için söz konusudur. Bu durumda Tirmizî'nin *hasen garib* dediği rivayetin, isnad itibariyle garib fakat derece itibariyle *hasen li-zatihi* olduğu söylenebilir.⁵³

Tirmizî'nin belirttiğine göre Ebû Hamza es-Sumâlî'nin ismi Sâbit b. Ebî Safiyye'dir.⁵⁴ Buhârî'nin, *mukâribü'l-hadîs* terimini ravi hakkında bazı tenkitler olması nedeniyle kullandığı anlaşılmaktadır. Tirmizî ise böyle bir hadis hakkındaki *hasen garib* değerlendirmesinde bulunmaktadır.

Sonuç olarak Buhârî, ismi Sabit b. Ebî Safiyye olan Ebû Hamza es-Sûmâlî hakkında bu tabiri kullanmıştır. Buhârî'nin *mukâribü'l-hadîs* dediği ravinin rivayet ettiği hadise Tirmizî, *hasen garib* demiştir. Dolayısıyla söz konusu rivayetin *hasen li-zatihi* seviyesinde olduğu anlaşılmaktadır.

Örnek: Abdullah b. Muâviye el-Cumaî>Abdülaziz b. Müslim>Ebû Zılâl>Enes b. Mâlik'den rivayete göre Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Her kim sabah namazını cemaatle kılar, namaz kıldığı yerde oturup güneş doğuncaya kadar Allah'ı zikreder sonra da iki rek'at namaz kılar bir hac ve umre yapmış gibi sevap kazanır." Enes dedi ki: Resûlullah (sav) "Tam bir Hac ve Umre sevâbı" buyurdu.⁵⁵

Tirmizî "Bu hadis *hasen gariptir*. Muhammed b. İsmail'e, Ebû Zılâl'i sordum: وَهُوَ مُقَارِبُ الْحَدِيثِ O *mukâribü'l-hadîs* birisidir ismi de Hilâl'dir" dedi.⁵⁶ Ebû

⁵¹ Tirmizî, "Et'ime", 35.

⁵² Tirmizî, "Et'ime", 35.

⁵³ Ağırman, "Hadis Kaynaklarının Okuma Yöntemi ve Musanniflerin Dili", 81-82.

⁵⁴ Tirmizî, "Et'ime", 35. Ayrıca bk. Buhârî, *et-Târihu'l-kebir*, 2: 165.

⁵⁵ Tirmizî, "Sefer", 22.

⁵⁶ Tirmizî, "Sefer", 22.

Zılâl Hilâl'in (veya da Ebû Zılâl b. Ebî Hilâl) babasının isminin Meymûn, Süveyd, Yezîd veya da Zeyd olduğuna dair ihtilaf edilmiştir. İbn Hıbbân⁵⁷ *sika* olduğunu söylemiş fakat cumhura göre *zayıf*tır.⁵⁸ Buhârî *mukâribu'l- hadis* olduğunu belirttiği ravinin rivayetine *Sahih*'inde bir yerde mutabaat için vermiştir.⁵⁹

1.3. Hasen

"Hasen" sözlükte güzel ve hoş anlamındadır. Terim olarak; "sahih" hadisin şartlarını taşımakla birlikte ravisinin zabtı *sahih* hadisin ravisine göre daha az olan hadislere denmektedir.⁶⁰

Tirmizî'den önce *hasen* terimini Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855),⁶¹ Buhârî⁶² ve Yakûb b. Şeybe (ö. 262/875)⁶³ gibi muhaddisler kullanmışlardır. Tirmizî, "hasen" teriminin tanımını mutlak olarak yapmamakla birlikte (*أَنَّ (الترمذي لم يُعرف الحسن مطلقاً*) bu tanımın kullanımını yaygınlaştıran ve hadisleri *sahih, hasen, garib* gibi grublara ayıran kendisidir.⁶⁴

Tirmizî'nin hocası Buhârî'nin ise bunu sözlük anlamında kullandığı anlaşılmaktadır.

Muhammed b. Beşşâr>Ebû Âmer el-Akadî>Züheyr b. Muhammed>Abdullah b. Muhammed b. Akîl>İbrahim b. Muhammed b. Talha>amcası Imrân b. Talha>annesi Hamne binti Cahş'tan rivayete göre, şöyle demiştir: Âdet gününde diğer kadınlara nispetle daha fazla ve çok sancılı hayız görürdüm. Durumu sormak için Resûlullah'a (sav) geldim. Onu kardeşim Zeyneb'in evinde buldum ve dedim ki: "Günümden fazla ve çok sancılı hayız görüyorum bu durum beni namazdan ve oruçtan da engelledi bu konuda bana ne emredersin?" Buyurdu ki: "*Kanı engelleyecek pamuk tavsiye ederim.*" Bunun üzerine ben "Pamuk yeterli olmayacak şekilde kan geliyor" deyince "*Kanın akıp dağılmasını önleyici bir bağ kullan*" buyurdu. Ben "kan bunların bile yeterli olmayacağı şekilde fazla" deyince; "*Hepsini koruyacak bir elbise kullan*" buyurdu. Hamne, bunların bile yeterli olmayacağı kadar kan fazla ve dökülürcesine akıyor deyince Resûlullah (sav) şöyle buyurdu:

"Sana iki yol göstereceğim hangisini yaparsan senin için yeterlidir. İkisini de

⁵⁷ Ebu'l-Hüseyn Ubeydullah b. Muhammed Abdüsselam b. Hân Muhammed b. Emânullah b. Husamuddin er-Rahmânî el-Mubârekpûrî, *Mirâtü'l-mefâtiḥ şerhu Mişkâti'l-Mesâbiḥ* (Hindistan: İdâratü'l-Buhûsi'l-İlmiyye ve'd-Da'veti ve'l-İftâ, 1404/1984), 8: 368.

⁵⁸ Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Fethu'l - Bâri şerhu Sahîhi'l- Buhârî* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379), 10: 117.

⁵⁹ Buhârî, Marzâ, 7.

⁶⁰ İbn Hacer, *Nüzhetu'n-nazar fî tavdîhi Nuhbetü'l-fiker fî mustalahı ehli'l-eser*, thk. Abdullah Dayfullah er-Rahîl (Riyâd: Matbaatü Sefir, 1422), 74.

⁶¹ Tirmizî, "Tahâret", 95.

⁶² Tirmizî, "Tahâret", 95, "İsti'zân", 9.

⁶³ Ebû Yusuf Yakûb b. Şeybe b. Salt, *Müsnedü Ömer b. el-Hattâb*, thk. Kemal Yusuf el-Hût (Beyrut: Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfiyye, 1405), 51, 54-56, 65, 66, 82, 102.

⁶⁴ İbn Hacer, *Şerhu Nuhbe*, 80-81.

yapabilirsen o da senin bileceğin bir durumdur. Bu anlattığın durum şeytanın sizleri ibadetten uzaklaştırmak için yaptığı bir hastalıktır, hayız gününü Allah'ın bilgisine havale ederek altı veya yedi günü olarak say, sonra yıkan ve temizlendiğini fark ettiğinde yirmi dört veya yirmi üç gece ve gündüz namaz kıl ve oruç tut. O aldığı gusül abdesti sana yeterlidir. Diğer kadınların hayız görüp temizlendikleri gibi sen de aynen öyle yap. Eğer, öğle namazını geciktirip ikindiye öne almayı yapabilirsen tek bir gusül abdesti ile iki namazı bir vakitte kılmaya çalış. Yine yapabilirsen akşamı geciktirip yatsıyı öne al ve bir gusül abdesti ile iki namazı birlikte kıl. Sabah namazını da bir gusül abdesti ile kılsın namazları bu şekilde kıl. Orucunu da imkân ölçüsünde tutarsın. Son tarif ettiğim durum iki şekilden bana daha hoş olanıdır.”⁶⁵

Tirmizî'ye göre bu hadis *hasen sahihtir*. Ubeydullah b. Amr er-Rakkî, İbn Cüreyc ve Şerîk, Abdullah b. Muhammed b. Akîl, İbrahim b. Muhammed b. Talha'dan ve amcası İmrân'dan ve annesi Hamne'den rivayet etmektedirler. Fakat İbn Cüreyc “Ömer b. Talha” demektedir, hâlbuki doğru olan “İmrân b. Talha”dır.

Tirmizî “Muhammed'e bu hadisi sordum, o da (حَدِيثٌ حَسَنٌ) *hasendir*” dedi. Aynı hadis hakkında Ahmed b. Hanbel'e sordum (حَدِيثٌ حَسَنٌ صَحِيحٌ) *hasen sahihtir*, dedi. Tirmizî de hocası Ahmed b. Hanbel gibi hadise (حَدِيثٌ حَسَنٌ صَحِيحٌ) *hasen sahihtir*, demektedir.⁶⁶

Örnek: Süveyd>Abdullah b. el-Mübârek>Abdulhamit b. Behram>Şehr b. Havşeb>Esmâ binti Yezîd'den rivayete göre: “Resûlullah (sav), bir gün mes-cidde oturmakta olan kadınların yanından geçti ve eliyle işaret ederek selam verdi.” Râvî Abdulhamid, Resûlullah'ın (sav) bu hareketini eliyle gösterdi.⁶⁷

Tirmizî'ye göre bu hadis *hasendir*. Ahmed b. Hanbel, Abdulhamid b. Behram'ın Şehr b. Havşeb'den rivayetinin zararsız olduğunu söylemiştir. Muhammed b. İsmail diyor ki: Şehr'in rivayeti *hasen* kendisi de sağlamdır. Onun hakkında olumsuz söz eden sadece İbn Avn (ö. 151/768)'dir ve yöneticilere destek olduğu için eleştirmektedir. Fakat o da Hilâl b. Ebî Zeyneb'den ve Şehr b. Havşeb'den rivayet etmektedir.

Rivayet hakkında hem Buhârî hem de öğrencisi Tirmizî *hasen* demişlerdir. Şehr b. Havşeb'in diğer bir rivayetini⁶⁸ “Sika” başlığı altında incelemiştik. Orada Buhârî, Şehr b. Havşeb'in *sika* olduğunu söylerken, bu rivayette ise Süveyd>Abdullah b. el-Mübârek>Abdulhamit b. Behram>Şehr b. Havşeb>Esmâ binti Yezîd isnadına *hasen* demektedir. Buhârî, Şehr b. Havşeb el-Eşarî'den *el-Câmiu's-Sahih*'inde değil; *el-Edebü'l-müfred*'inde rivayette bulunmuştur.⁶⁹

⁶⁵ Tirmizî, “Tahâret”, 95.

⁶⁶ Tirmizî, “Tahâret”, 95.

⁶⁷ Tirmizî, “İsti'zân” 9.

⁶⁸ Tirmizî, “Vasayâ”, 5.

⁶⁹ Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 20, 30, 119, 437.

1.3.1. Sika Sadûk

“Sika” güvenilir raviler hakkında sıkça kullanılan ta’dîl lafızlarından biridir. “Sadûk” ise daha çok zabt bakımından bazı kusurları olan raviler hakkında kullanılır. “Sadûk” ve benzeri lafızlar tek başlarına kullanıldıklarında ravinin, hadisinin itibar için yazılabilirliğine delâlet ederken, “sika” ile birlikte zikredildiklerinde ise ravinin güvenilirliğini, hadisiyle ihticac edilebileceğini ifade eder.⁷⁰

Ahmed b. Abde ed-Dabbî el-Basrî>Süfyân b. Uyeyne>Asım b. Muhammed>Ebîhi>İbn Ömer’den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: “İnsanlar tek başına yolculuk yapmaktan dolayı maruz kalacağı tehlikeleri benim bildiğim kadar bilselerdi hiç kimse binitiyile tek başına gece yolculuğuna çıkmazdı.”⁷¹

Tirmizî, İbn Ömer’in rivayet ettiği bu hadisin *hasen sahih* olduğunu bildirmiş ve bu hadisi ancak Âsım tarihıyla bilmekteyiz, demiştir. O da İbn Muhammed b. Zeyd b. Abdillâh b. Ömer’dir.

Muhammed ise Âsım b. Muhammed b. Zeyd b. Abdillâh b. Ömer’in *sika sadûk*, hadiste *zayıf* olduğunu ve kendisinden hadis olarak bir şey rivayet etmediğini ve Abdillâh b. Ömer rivayetinin *hasen* olduğunu belirtmektedir.⁷²

Dolayısıyla Tirmizî’nin *hasen sahih* dediği bir rivayet Buhârî’nin yanında *hasen* seviyesindedir. Aynı zamanda Buhârî, *sika sadûk* ravilerin rivayeti için *hasen* demektedir.

Tirmizî’nin *hasen sahih* dediği bu rivayete hocası Buhârî senetteki Âsım b. Muhammed b. Zeyd b. Abdillâh b. Ömer hakkında *sika sadûk* tabirini kullanmış ve hadiste *zayıf* olduğunu belirtmiştir. Buhârî bu hadise *hasen* tabirini kullanmış ve kendisinden rivayette bulunmamıştır.

1.4. Sadûk

“Sadûk” kavramı üçüncü asırdan itibaren çoğunlukla ravinin güvenilirliğine, bazen *zayıf* olduğuna bazen de bid’at sahibi ravilerin güvenilirliğine delâlet etmek üzere üç farklı anlamda kullanılmıştır.⁷³ Tirmizî’nin bildirdiğine göre Buhârî bazı raviler için bu ifadeyi kullanmaktadır.

Ahmed b. Menî’>Huşeym>İbn Ebî Leylâ>Şa’bi’den rivayet olduğuna göre, şöyle demiştir: “Muğîre b. Şu’be bize namaz kıldırıldı ve ikinci rek’atta oturması gerekirken kalktı. Cemaat ona hatırlatma yapmak üzere ‘sübhanallah’ dedi. O da cemaate ‘sübhanallah’ dedi. Namazın kalan bölümünü bitirince oturduğu halde iki sehiv secdesi yaptı ve Resûlullah’ın (sav) kendisi gibi yaptığını haber verdi.”⁷⁴

⁷⁰ Yücel, *Hadis İstihlâhlarının Doğuşu ve Gelişimi*, 123.

⁷¹ Tirmizî, “Cihad”, 4.

⁷² Tirmizî, “Cihad”, 4.

⁷³ Yücel, *Hadis İlminde Tenkit Terimleri*, 129.

⁷⁴ Tirmizî, “Salât”, 102.

Tirmizî “Senetteki İbn Ebî Leylâ’yı bazı ilim adamları hıfzı konusunda tenkit ettiler. Ahmed b. Hanbel: İbn Ebî Leylâ’nın hadisi delil olarak kullanılamaz. Muhammed b. İsmail: İbn Ebî Leylâ (صَدُوقٌ) doğru bir kimsedir fakat ben ondan hadis rivayet etmem çünkü حَدِيثِهِ مِنْ سَقِيمِهِ hadisin sağlamıyla sağlam olmayanı ayırt edemez, dolayısıyla ben böyle olan hiçbir kimseden hadis rivayet etmem” demektedir.⁷⁵

Buhârî, İbn Ebî Leylâ’nın *sadûk* olduğunu belirtmiş ve bu tabirden de neyi kastettiğini “ravi, doğru bir kimse olabilir fakat rivayette ehil olmadığı için ben ondan nakletmem” diyerek açıklamıştır.

Bu ifade genellikle ta’dîl lafzı olarak kullanılmasına rağmen Buhârî, böyle kişileri hadiste *zayıf* olarak kabul etmiş ve onlardan hadis almamıştır. Buhârî’nin “hadisin sağlam olanı ile sağlam olmayanı ayırt edemez” ifadesinden bu kusurun zabt ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır.

2. CERH LAFIZLARI

Bu başlık altında ise Buhârî’nin kullandığı cerh lafızları üzerinde durulacaktır. Bunlardan ilki (غريب جدا) çok garib ifadesidir.

2.1. Çok Garib

Tirmizî’nin hocası Buhârî’nin kullandığını söylediği hadis usûlü terimlerinden biri de (غريب جدا) *garip ciddendir*. Abdullah b. Ziyâd el-Katavânî el-Kûfî>Ubeydullah b. Musa>Gâlib Ebû Bısr>Eyyûb b. Âiz et-Tâî>Kays b. Müslim>Târik b. Şihâb>Ka’b b. Ucre’den rivayete göre, şöyle demiştir: Resûlullah (sav) bana şöyle buyurdu:

“Ey Ka’b b. Ucre! Benden sonra gelecek bazı devlet adamlarından dolayı senin için Allah’a sığınırım. Her kim o devlet adamlarının kapılarından girer, yalanlarını doğru sayar, zulümlerine yardımcı olursa ne o benden ne de ben ondan sayılırım. Böyle kimseler, mahşer günü havzımda benim yanıma gelemmez. Her kim de onların kapılarından girsin veya girmesin onların yalanlarını doğrulamaz, zulümlerine yardım etmezse o bendendir ben de ondanım. Mahşer günü havzımın yanına bu kişi gelecektir. Ey Ka’b b. Ucre! Namaz delil, oruç ise kalkandır. Sadaka vermek ise suyun ateşi söndürdüğü gibi hataları siler süpürür. Ey Ka’b b. Ucre! Haram ile beslenerek meydana gelen et ve kemiklere ancak ateşte yanmak yakışır.”⁷⁶

Tirmizî “Bu hadis bu senetle *hasen garibtir*. Bu hadisi ancak Ubeydullah b. Musa tarikiyle biliyoruz. كَانَ يَرَى رَأْيَ الْإِنجَاءِ. Eyyûb b. Âiz hadiste *zayıf* kabul edilmiş ve Mürcieye ait görüşleri olduğu belirtilmiştir” demektedir. Yine Tirmizî “Ben bu hadis hakkında Muhammed’e sordum, o (وَسَأَلْتُ مُحَمَّدًا عَنْ هَذَا الْحَدِيثِ، فَلَمْ يَعْرِفْهُ إِلَّا مِنْ حَدِيثِ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ مُوسَى وَاسْتَعْرَبَهُ جَدًّا) “bu konuda

⁷⁵ Tirmizî, “Salât”, 102.

⁷⁶ Tirmizî, “Salât”, 315.

ancak Ubeydullah b. Musa'nın hadisini bildiğini ve bu rivayeti de çok garip-sediğini belirtti" demektir.⁷⁷

Buhârî hadisi *garib* bulma nedenini açıklamamış ve bu hadisin Ubeydullah b. Musa'dan başka rivayetini bilmediği bildirmiştir. Tirmizî de hadise *hasen garib* demektir.

2.2. Zayıf

Zayıf hadis, *sahih* ve *hasen* hadisin şartlarından birini veya bir kaçını taşımayan hadislerdir.⁷⁸ Bir hadisteki zayıflık ravinin durumundan dolayı veya senette inkıta sebebiyle olabilmektedir. Bunlardan ilki ravinin durumu ile ilgilidir:

2.2.1. Ravinin Durumu Nedeniyle Zayıf

Muhammed b. Ubeyd el-Muhâribî>Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem>Ebîhi>Atâ b. Yesâr>Ebû Saîd el-Hudrî'den rivayete göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Üç şey; kan aldirmek, kusmak ve ihtilam olmak oruçlunun orucunu bozamaz."

Tirmizî "Ebû Saîd el-Hudrî'nin rivayeti *gayri mahfuzdur*. Abdullah b. Zeyd b. Eslem, Abdulaziz b. Muhammed ve daha pek çok kimseler bu hadisi Zeyd b. Eslem'den, *mürsel* olarak rivayet etmişler 'Ebû Saîd'den' demişlerdir. Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem'in hadis konusunda *zayıf* olduğu belirtilmiştir" demektir. Yine Tirmizî "Ebû Dâvûd es Sicezî'den işittim diyor ki: Ahmed b. Hanbel'e, Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem'i sordum. O da onun hadiste *zayıf* bir kimse olduğunu belirtmek yerine "kardeşi Abdullah b. Zeyd (لَا تَأْسَ بِهِ) *lâ be'hse bihi*" dedi.⁷⁹ Ayrıca Tirmizî'nin aktardığına göre Ahmed b. Hanbel, Ali b. el-Medîni ve hadis ehlinden başkaları, Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem'in hadiste zayıf olduğunu belirtmişlerdir.⁸⁰ Çünkü o (كثير الغلط) hadis öğrenim ve öğretiminde çok hata yapan birisidir.⁸¹

Tirmizî, "Muhammed'den işittim Ali b. Abdullah el-Medîni'nin şöyle dediğini bize aktardı: Abdullah b. Zeyd b. Eslem güvenilir bir kişidir. (وَعَبْدُ الرَّحْمَنِ) (بْنُ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ ضَعِيفٌ) Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem ise zayıftır. Muhammed: Ben ondan bir şey rivayet etmem" dedi.⁸² Buhârî, *et-Târihu'l-kebir*'inde Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem'in hadislerinin *sahih* olmadığını belirtmektedir.⁸³ Ayıca Buhârî, Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem'i *ed-Duafâi's-Sağîr*'inde zikretmiş ve Ali b. el-Medîni'nin onun hakkında (ضعفه علي جدا) *çok zayıf* dediğini de aktarmaktadır.⁸⁴

⁷⁷ Tirmizi, "Salât", 315.

⁷⁸ İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadis*, 41. Ayrıca bk. Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, 67.

⁷⁹ Tirmizi, "Savm", 24.

⁸⁰ Tirmizi, "Zekât", 10, Hac", 29.

⁸¹ Tirmizi, "Zekât", 10.

⁸² Tirmizi, "Savm", 24.

⁸³ Buhârî, *et-Târihu'l-kebir*, 5: 94.

⁸⁴ Buhârî, *Kitâbu'd-Duafâi's-Sağîr*, thk. Ebû Abdillâh Ahmed b. İbrahim b. Ebi'l-Ayneyn (b.y.:

Buhârî, Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem'in *zayıf* olduğunu ve kendisinin ondan bir şey rivayet etmediğini belirtmektedir.

Örnek: el-Fadl b. es-Sabbâh>Saîd b. Zekeriyâ>Anbese b. Abdurrahman>Muhammed b. Zazan>Muhammed b. el-Münkedir>Câbir b. Abdillâh'tan rivayete göre, Resûlullah (sav) şöyle demiştir: “*Selam konuşmadan önce dir.*”⁸⁵

Tirmizî, “Bu hadis, *münker* ve sadece bu şekilde bilmekteyiz. Muhammed'den işittim şöyle diyordu: Anbese b. Abdurrahman (ضَعِيفٌ فِي الْحَدِيثِ ذَاهِبٌ) hadis konusunda *zayıf* ve *zâhibdir*.⁸⁶ Muhammed b. Zâzân'ın (مُحَمَّدٌ بْنُ زَاذَانَ مُنْكَرٌ) (الحديث) rivayeti ise *münkerdir*”⁸⁷ demektedir.

Tirmizî'nin hocası Buhârî'den aktardığına göre senetteki Anbese b. Abdurrahman *zayıftır*. Buhârî, hem *et-Târihu'l-Kebîr*'inde⁸⁸ hem de *zayıf* ravileri aldığı *ed-Duafâi's-Sağîr*'inde Anbese b. Abdurrahman el-Kuraşî'nin rivayetini (تَرْكُوهُ) almadığını belirtmektedir.⁸⁹ Ebû Hâtim Muhammed er-Râzî (ö. 277/890) onun hadis uydurduğunu belirtmektedir.⁹⁰ Tirmizî de hadise *münker* demektedir.

Örnek: Süveyd b. Nasr>Abdullah>Yahyâ b. Eyyûb>Ubeydullah b. Zahr>Ali b. Yezîd>el-Kâsım Ebû Abdurrahman>Ebû Umâme'den rivayete göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: “*Hasta ziyaretinin tamamlayıcı unsurları şunlardır: Hastanın elini tutarak veya alınına elinizi koyarak nasıl olduğunu sormaktır. Birbirinizle selamlaşmanın mükemmelliği ise karşılaştığınız kişi ile tokalaşmaktır.*”⁹¹

Tirmizî: (هَذَا إِسْنَادٌ لَيْسَ بِالْقَوِيٍّ) bu hadisin senedi pek sağlam değildir. Muhammed b. İsmail diyor ki: Ubeydullah b. Zahr güvenilir bir kişidir. (وَعَلِيٌّ بْنُ يَزِيدٍ ضَعِيفٌ) Ali b. Yezîd ise *zayıftır*. Kâsım b. Abdurrahman ise Ebû Abdurrahman diye künyelenir, kendisi güvenilir bir kişi olup Abdurrahman b. Hâlid b. Yezîd b. Muaviye'nin azâdlı kölesidir. Kâsım ise Şamlıdır.⁹² Buhârî, *et-Târihu'l-kebir*'inde ve *ed-Duafâu's-sağîr*'inde Ali b. Yezîd'in Ebû Abdilmelik el-Hânî ed-Dımaşkî olduğunu belirterek hakkında *münkerü'l-hadîs* demektedir.⁹³ Ayrıca Buhârî, *et-Târihu'l-kebir*'inde söz konusu rivayeti kastederek Ali

Mektebetu İbn Abbâs, 1426/2005), 84.

⁸⁵ Tirmizî, “İsti'zân”, 11.

⁸⁶ Zâhib: Cerhin Irâkî'ye göre ikinci, Sehâvî'ye göre üçüncü mertebesinde bulunan bir ravi hakkında kullanılan bir sığa. Böyle bir ravinin rivayet ettiği hadis hiçbir surette alınmaz. Aydınlı, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 335.

⁸⁷ Tirmizî, “İsti'zân”, 11.

⁸⁸ Buhârî, *et-Târihu'l-kebir*, 7: 39.

⁸⁹ Buhârî, *ed-Duafâu's-sağîr*, 111.

⁹⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 6: 402-403.

⁹¹ Tirmizî, “İsti'zân”, 31.

⁹² Tirmizî, “İsti'zân”, 31.

⁹³ Buhârî, *et-Târihu'l-kebir*, 6: 301; *ed-Duafâu's-sağîr*, 99.

b. Zeyd'in el-Kâsım Ebû Abdurrahman'dan rivayette bulunduğunu, kendisinden (Ali b. Zeyd) de Ubeydullah b. Zahr'ın rivayet ettiğini belirtmiştir.⁹⁴

Tirmizî'nin hocası Buhârî'den aktardığına göre senetteki Ali b. Yezîd zayıftır. Tirmizî de hocasının bu görüşüne uyararak hadisin isnadının sağlam olmadığını belirtmektedir.

Örnek: Mahmud b. Ğaylân>Vehb b. Cerîr>Şu'be>Yahyâ (Benu Teymulah'ın imamı)>Ebû Mâcid>Abdullah b. Mes'ûd'dan rivayete göre, şöyle demiştir: Resûlullah'a (sav) cenazenin arkasından yürüme hakkında sorduk. O, şöyle buyurdu: *"Kısa ve hızlı adımlarla yürüyün, o cenaze hayırlı bir kimse ise onu çabucak gideceği yere ulaştırmış olursunuz. Kötü bir kimse ise cehennem ehli bir an önce bizden uzaklaşsın. Cenazenin arkasından yürünür, cenaze arkadan gelen değildir. Önden giden kişi cenaze merasiminde bulunmuş sayılmaz."*⁹⁵

Tirmizî "Abdullah b. Mes'ûd'un bu hadisini sadece bu şekliyle bilmekteyiz. Muhammed b. İsmail'in Ebû Macid'in (يُضَعَّفُ حَدِيثَ أَبِي مَاجِدٍ هَذَا) bu hadisine zayıf dediğini işittim. Muhammed diyor ki: İbn Uyeyne, Humeydî'den naklen dedi ki Yahya'ya 'Bu Macid de kimdir?' diye soruldu. Bunun üzerine Yahya: (O belirsiz bir kimse olarak) (طَائِرٌ طَارَ فَحَدَّثَنَا) Kuştur uçtu geldi bize hadis rivayet etti" dedi.⁹⁶

Tirmizî de adeta hocasının, Ebû Macid'in zayıf olduğunu bildiren görüşünün gerekçesini açıklamakta ve şöyle demektedir: Ebû Macid, bilinmeyen *mechul* bir kişidir. İbn Mes'ûd'dan iki hadis rivayet etmiştir. Yahya, Teymulah oğullarının imamı olup güvenilir bir kimsedir, künyesi Ebû'l Hâris'tir. Kendisine Yahya el-Câbir veya Yahya el-Mücbir de denilir, Küfelidir. Şu'be, Süfyân es-Sevrî, Ebül-Ahvas ve Süfyân b. Uyeyne kendisinden hadis rivayet etmişlerdir.

Tirmizî de hocasının Ebû Macid hakkındaki görüşüne katıldığını bildirmektedir.

2.2.2. Senetteki İnkıta Nedeniyle Zayıf

Ahmed b. Menî'>Yezîd b. Hârûn>Haccâc b. Ertât>Yahyâ b. Ebî Kesîr>Urve>Âişe'den rivayete göre şöyle demiştir: Bir gece Resûlullah'ın (sav) yanımda olmadığını fark ederek evden çıktım ve ararken Bakî' mezarlığında olduğunu gördüm. Resûlullah *"Allah ve Rasûlünün sana haksızlık etmelerinden mi korkmuştun?"* buyurdu. Ben de dedim ki: "Ey Allah'ın Rasûlü, hanımlarından birisinin yanına gittiğinizi zannetmiştim." Bunun üzerine; *"Allah, Şaban ayının yarısında dünya semasına iner ve Kelb kabilesinin koyunlarının kılları sayısından daha çok kişiyi bağışlar"* buyurdu.⁹⁷

⁹⁴ Buhârî, *et-Târihu'l-kebir*, 7: 39.

⁹⁵ Tirmizî, "Cenâiz", 27.

⁹⁶ Tirmizî, "Cenâiz", 27.

⁹⁷ Tirmizî, "Savm", 39.

Tirmizî “Âişe'nin (r.anha) hadisini bu şekliyle sadece Haccac'ın rivayetinden biliyoruz. Muhammed b. İsmail'den işittim bu hadisin *zayıf* olduğunu ve Yahya b. Ebî Kesîr'in, Urve'den; Haccâc b. Ertât'ın da Yahyâ b. Ebî Kesîr'den hadis işitmediğini söyledi”⁹⁸ dedi.

Tirmizî'nin ifadesinden anlaşıldığına göre hocası Buhârî'ye göre hadisin zayıf olma nedeni Haccâc b. Ertât'ın, Yahyâ b. Ebî Kesîr'den; Yahyâ b. Ebî Kesîr'in de Urve'den bu hadisi işitmemesidir.

Dolayısıyla hoca öğrenci arasında sema gerçekleşmediğinden isnadda kopukluk söz konusudur.

Örnek: Buhârî, hadisin *zayıf* olduğunu bazen de “*leyse bi sahih*” ifadesiyle ifade etmektedir. Ebü'l-Velîd ed-Dımaşkî>el-Velîd b. Müslim>Sevr b. Yezîd>Racâ b. Hayve>Kâtibu'l-Muğîra>Muğîre b. Şu'be'den rivayete göre, şöyle demiştir: “*Resûlullah (sav), mestin altına da ve üstüne de meshetmiştir.*”⁹⁹

Tirmizî “(وَهَذَا حَدِيثٌ مَعْلُومٌ، لَمْ يُسْنِدْهُ عَنْ ثَوْرِ بْنِ يَزِيدَ عَنِ الْوَلِيدِ بْنِ مُسْلِمٍ) Bu hadis illetlidir. el-Velîd b. Müslim'den başkası bu hadisi Sevr b. Yezîd'e isnad etmedi. Ayrıca bu hadisin sahabi râvisi el-Muğîre b. Şu'be'nin zikredilmediği *mürsel* rivayeti de vardır. Bu hadisi Ebû Zür'a ve Muhammed'e sordum (لَيْسَ بِصَحِيحٍ) *Sahih değildir*; çünkü İbnü'l-Mübârek bu hadisi Sevr'den o da Racâ'dan rivayet etmiştir, dediler”¹⁰⁰ dedi. Yani el-Velîd b. Müslim ile Sevr arasında İbnü'l-Mübârek vardır. Senette o düşmüştür.

Buhârî, bir hadise ya ravinin durumundan dolayı veya da isnaddaki inkıta sebebiyle *zayıf* demektedir.

2.3. Çok Zayıf

Ebû Kureyb Muhammed b. el-A'lâ el-Hemedânî el-Kûfî>Zeyd b. el-Hubâb>Ömer b. Ebî Has'am>Yahyâ b. Ebî Kesîr>Ebû Seleme>Ebû Hureyre'den rivayete göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: “*Kim akşam namazından sonra altı rek'at nâfile namaz kılar ve aralarında da kötü bir söz söylemez ise on iki yıllık ibadet sevabına eşit sevap kazanmış olur.*”¹⁰¹

Tirmizî “Ebû Hureyre hadisi *garib* ve bu hadisi sadece Ömer b. Abdullah b. Ebî Has'am'dan, Zeyd b. Hubab'ın rivayetiyle bilmekteyiz” demektedir. Yine Tirmizî, Muhammed b. İsmail'den işittim şöyle diyordu: “Ömer b. Ebî Has'am (مُنْكَرُ الْحَدِيثِ) *münkerü'l-hadîs* bir kimsedir.” Tirmizî'nin haber verdiği göre hocası Buhârî, Ömer b. Ebî Has'am'ı (وَضَعْفُهُ جَدًّا) *çok zayıf* saymaktadır.¹⁰² Buhârî aynı ravi için hadis rivayetinde *çok zayıf* olduğunu belirtmek

⁹⁸ Tirmizî, “Savm”, 39.

⁹⁹ Tirmizî, “Tahâret”, 72.

¹⁰⁰ Tirmizî, “Tahâret”, 72.

¹⁰¹ Tirmizî, “Salât”, 204.

¹⁰² Tirmizî, “Salât”, 204.

için (منكر الحديث ذاهب) *münkerü'l-hadîs zâhibdir*,¹⁰³ demektedir.

Dolayısıyla Buhârî'nin, ravinin hadiste *çok zayıf* olduğunu belirtmek için *münkerü'l-hadîs* ifadesinin yanına ilave bir cerh ifadesi daha kullandığı anlaşılmaktadır. Tirmizî, hocası Buhârî'den haber verdiğine göre Ömer b. Ebî Has'am *çok zayıf* bir ravidir.

2.4. Münkerü'l-Hadîs

Münkerü'l-hadis tabirini ilk defa kullanan ikinci asır muhaddislerinden Yahyâ b. Saîd el-Kattân (ö. 198/813) olmuştur. Yahyâ b. Saîd el-Kattân bu lafzı cerh lafzı olarak değil; ravinin rivayetinde teferrüd ettiğine delâlet etmek üzere kullanmıştır. Hicri üçüncü asırdan itibaren ancak ravi hakkında cerh lafzı olarak kullanılmıştır.¹⁰⁴ Bu iki kullanım ile birlikte bu tabirin *zayıf* raviler hakkında kullanımı daha yaygındır. Buhârî ise bu ifadeyi şu örnekte olduğu gibi rivayette tek kalan *zayıf* bir ravinin, güvenilir ravilerin rivayetine aykırı olarak rivayet eden ravi hakkında kullandığı anlaşılmaktadır.

Muhammed b. Amr es-Sevâk>Abdulaziz b. Muhammed>Sâlih b. Muhammed b. Zâide>Sâlim b. Abdillâh>Abdullah b. Ömer>Ömer'den rivayet edildiğine göre Resûlullah (sav) buyurdu ki: "*Her kimi ganimet malına ihanet etmiş görürseniz onun eşyasını yakın.*"¹⁰⁵

Tirmizî "Bu hadis *garib* ancak bu şekliyle bilmekteyiz. Bazı ilim adamlarının uygulaması bu hadise göre olup Evzâî, Ahmed ve İshâk bunlardandır" demiştir.

Tirmizî: Muhammed b. İsmail'e bu hadis hakkında sordum dedi ki: Bu hadisi sadece Sâlih b. Muhammed b. Zâide rivayet ediyor ki bu şahıs Ebû Vâkid el-Leysî'dir ve (وهو مُنْكَرُ الْحَدِيثِ) *münkerü'l-hadîstir*. Muhammed devamla diyor ki: Resûlullah'dan (sav) ganimet mala hainlik konusunda pek çok hadis rivayet edilmiş olup bu hadislerde o malın yakılması emredilmemektedir.¹⁰⁶

Buhârî, senetteki Sâlih b. Muhammed b. Zâide'nin rivayette teferrüt ettiğini ve *münkerü'l-hadîs* olduğunu belirtmiş, Tirmizî ise *garib* demiştir. Buhârî'nin, *münkerü'l-hadîs* terimini *zayıf* ravi rivayette tek kaldığı ve aynı zamanda rivayetinde güvenilir ravilere muhalefet ettiğinde kullandığı anlaşılmaktadır. Tirmizî'nin "garib" demesine gelince garib hadis, bir ravinin rivayetinde tek kaldığını ifade eder; sıhhat değerlendirmesi değildir.¹⁰⁷ Bir hadisin tek kişiden rivayet edilmiş olması onun *zayıf* olduğu anlamına gelmez. Rivayet *sahih*, *hasen*, *zayıf* ve *uydurma* da olabilir. Tirmizî'nin bildirdiğine

¹⁰³ Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl* 3: 211.

¹⁰³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 5: 59.

¹⁰⁴ Yücel, *Hadis İlminde Tenkit Terimleri*, 77.

¹⁰⁵ Tirmizî, "Hudûd", 28.

¹⁰⁶ Tirmizî, "Hudûd", 28.

¹⁰⁷ İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadis*, 136.

göre Evzâî, Ahmed, İshâk gibi muhaddisler ganimet malını aşırıların mallarının yakılması gerektiği görüşünde olmalarına rağmen Buhârî “Resûlullah’dan (sav) ganimet mala hainlik konusunda pek çok hadis rivayet edilmiş olup bu hadislerde o malın yakılması emredilmemektedir” sözü ile bu rivayetin sahih rivayetler ile çeliştiğini dolayısıyla söz konusu hadis ile amel edilmeyeceğini bildirmektedir. Buhârî’ye göre bu rivayet daha *sahih* rivayetler ile çeliştiği için hadis *münker* olmaktadır. Buhârî, Münker hadis rivayet eden bir ravinin de (لَا يُتَابَعُ عَلَيْهَا) başka rivayetlerle desteklenmesi mümkün olmayan/zayıflığı giderilemeyen münkerlerine itibar edilmeyeceğini belirtmekte¹⁰⁸ ve bu ifadeyi hadis rivayet edilmesi helal olmayan raviler hakkında kullanmaktadır.¹⁰⁹

Tirmizî’nin de hadis ile ilgili bazı âlimlerin görüşünü verdikten sonra hocası Buhârî’nin bu konuda görüşünü vermesi sanki onu destekler mahiyettedir.

Örnek: Tirmizî’nin, hocası Buhârî’den aktardığına göre o, farklı raviler hakkında *münkerü’l-hadis* ifadesini kullanmıştır: Ebû Kureyb Muhammed b. el-A’lâ el-Hemedânî el-Kûfî>Zeyd b. el-Hubâb>Ömer b. Ebî Has’am>Yahyâ b. Ebî Kesîr>Ebû Seleme>Ebû Hureyre’den rivayete göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: “*Kim akşam namazından sonra altı rek’at nafîle namaz kılar ve aralarında da kötü söz söylemez ise on iki yıllık ibadet sevabına eşit sevap kazanmış olur.*”¹¹⁰

Tirmizî, “Ebû Hureyre hadisi *garibtir*. Bu hadisi sadece Ömer b. Abdullah b. Ebî Has’am’dan, Zeyd b. Hubab’ın rivayetiyle bilmekteyiz” demektedir.

Tirmizî, Muhammed b. İsmail’den işittim şöyle diyordu: “Ömer b. Ebî Has’am (مُنْكَرُ الْحَدِيثِ) rivayeti delil alınmayan bir kimsedir. Gerçekten o zayıf sayılmaktadır.” demektedir.¹¹¹

Buhârî’ye göre Ömer b. Ebî Has’am *münkerü’l-hadîstir*.

Örnek: el-Fadl b. es-Sabbâh>Saîd b. Zekeriyâ>Anbese b. Abdirrahman>Muhammed b. Zâzân>Muhammed b. el-Münkedir>Câbir b. Abdullah’dan rivayete göre Resûlullah (sav) şöyle demiştir: “*Selâm konuşmaya başlamadan öncedir.*” Aynı senet ile Resûlullah’ın (sav) şöyle buyurduğu da rivayet edilmiştir: “*Bir kimseyi selâm vermeden önce yemeğe davet etmeyin.*”¹¹²

¹⁰⁸ Tirmizî, “Sıfatul-cenne”, 11. Ayrıca bk. Mehmet Efendioğlu, “Münker”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32: 14; Aydınlı, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, 213.

¹⁰⁹ Abdurrahman b. Ebî Bekr Celâluddin es-Suyûtî, *Tedribu’r-râvî fi şerhi Takrîbu’n-Nevevî*, thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fârayâbî (b.y.: Dâru Tayyibe, ts.), 1: 410; Şemsüddin Ebû’l-Hayr Muhammed b. Abdirrahman b. Muhammed b. Ebî Bekr b. Osman b. Muhammed es-Sehâvî, *Fethu’l-muğîs bi şerhi Elfiyeti’l-hadis li’l-İrâkî*, thk. Ali Hüseyin Ali (Mısır: Mektebetü’s-Sünne, 1424/2003), 2: 130.

¹¹⁰ Tirmizî, “Salât”, 204.

¹¹¹ Tirmizî, “Salât”, 204.

¹¹² Tirmizî. “İsti’zân”, 11.

Tirmizî “Bu hadis *münker*dir. Sadece bu şekilde bilmekteyiz” demektedir. Yine Tirmizî, Muhammed b. İsmail’den işittim şöyle diyordu: “Anbese b. Abdurrahman (صَعِيفٌ فِي الْحَدِيثِ ذَاهِبٌ) hadis konusunda zayıf ve zâhibdir. Muhammed b. Zâzân’ın (مُحَمَّدُ بْنُ زَاذَانَ مُنْكَرُ الْحَدِيثِ) ise *münkerü’l-hadîstir.*” demiştir.¹¹³ Anbese b. Abdurrahman, daha önce ‘Zayıf Raviler’ başlığı altında da incelendiği gibi, hadiste *zayıf* bir kimsedir ve Buhârî, rivayetini (تَرْكُوهُ) almadığını belirtmektedir.¹¹⁴ Diğer râvi hakkında ise Buhârî, Muhammed b. Zâzân’ın (هو منكر الحديث، لا يكتب حديثه) *münkerü’l-hadîs* ve hadislerinin de yazılmayacağını belirtmektedir.¹¹⁵

Buhârî’ye göre Muhammed b. Zâzân *münkerü’l-hadîstir.* Tirmizî de hadisin *münker* olduğunu bildirmektedir.

Örnek: Nasr b. Ali, Ahmed b. Ebû Ubeydillah es-Selîmî el-Basrî>Ebû Kuteybe Selm b. Kuteybe>el-Hasen b. Ali el-Hâşimî>Abdurrahman el-A’rac>Ebû Hureyre’den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: “Cibril bana geldi ve Ya Muhammed! Abdest aldığımda üzerine su serp, dedi.”¹¹⁶

Tirmizî, bu konuda Ebû’l-Hakem b. Süfyân, İbn Abbâs, Zeyd b. Hârise, Ebû Saîd el Hudrî’den de hadis rivayet olduğunu belirtmiş ve hadise *garib*, demiştir. Yine Tirmizî, Muhammed’den işittim dedi ki: Hasen b. Alî el-Hâşimî (مُنْكَرُ الْحَدِيثِ) *münkerü’l-hadîstir.*¹¹⁷ Burada Tirmizî belirtmese de Buhârî, el-Hasen b. Ali el-Hâşimî’nin Abdurrahman el-A’rac’dan rivayetine *münkerü’l-hadîs* demektedir.¹¹⁸

Buhârî’ye göre Hasen b. Alî el-Hâşimî *münkerü’l-hadîstir.* Tirmizî ise hadisi *garib* olarak değerlendirmektedir.

Örnek: Ebû Kureyb>Muâviye b. Hişâm>Imrân b. Enes el-Mekkî>Atâ>İbn Ömer’den rivayete göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: “Ölen kimselerin iyiliklerini anın; kötülüklerini ise gündeme getirmeyin.”

Tirmizî “Bu hadis *garib*dir. Muhammed b. İsmail’den işittim şöyle diyordu: Imrân b. Enes el-Mekkî (مُنْكَرُ الْحَدِيثِ) *münkerü’l-hadîs*dir. Bazıları da bu hadisi Âişe’den rivayet ettiler” dedi. Yine Tirmizî şöyle demektedir: Imrân b. Ebû Enes; Mısırlı olup Mekkeli Imrân b. Enes’den daha sağlam ve yaşlı birisidir.¹¹⁹

Tirmizî’nin hocası Buhârî’den aktardığına göre Imrân b. Enes el-Mekkî *münkerü’l-hadîstir.* Tirmizî ise hadisi *garib* olarak değerlendirmektedir.

Örnek: Muhammed b. İsmail b. Semurate’l-Ahmesî>Ebû Muaviye>Vâsıl b. Sâib>Ebû Sevra>Ebû Eyyûb’dan rivayete göre Resûlullah’a (sav) bir bedevi

¹¹³ Tirmizi. “İsti’zân”, 11.

¹¹⁴ Buhârî, *ed-Duafâu’s-sağîr*, 99.

¹¹⁵ Buhârî, *et-Târihu’l-kebir*, 1: 88; *ed-Duafâu’s-sağîr*, 120.

¹¹⁶ Tirmizi, “Tahâre”, 38.

¹¹⁷ Tirmizi, “Tahâre”, 38.

¹¹⁸ Buhârî, *et-Târihu’l-kebir*, 2: 298; *ed-Duafâu’s-sağîr*, 41.

¹¹⁹ Tirmizi, “Cenaiz”, 34.

geldi ve “Ey Allah’ın Rasûlü! Ben atları severim Cennet’te at var mıdır?” dedi. Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: “*Cennete girdiğin takdirde sana yakuttan iki kanatlı bir at verilir o ata binip dilediğin yere onunla uçup gideceksin.*”¹²⁰

Tirmizî “(هَذَا حَدِيثٌ لَيْسَ إِسْنَادُهُ بِالْقَوِيِّ) Bu hadisin senedi pek sağlam değildir. Ebû Eyyûb rivayeti olarak sadece bu şekliyle bilmekteyiz. Ebû Sevre, Ebû Eyyûb’un kardeşinin oğludur hadiste *zayıf* olduğu söylenmiştir. Yahya b. Main onu *çok zayıf* görmektedir” demektedir.

Tirmizî, “Muhammed b. İsmail’den işittim şöyle dedi: (أَبُو سَوْرَةَ هَذَا مُنْكَرٌ) Ebû Sevre’nin rivayeti *münker* olup Ebû Eyyûb’tan *münker* hadisler rivayet eder bu yüzden rivayetleri makbul karşılanıp uyulmaz” dedi.¹²¹

Tirmizî’nin Buhârî’den aktardığına göre Ebû Sevre’nin rivayeti *münker* olup Ebû Eyyûb’tan rivayetlerine uyulmaz. Tirmizî, hocasının bu değerlendirmesine uyararak hadisin sağlam olmadığını belirtmektedir.

Örnek: Süfyân b. Vekî>Zeyd b. Hubâb>Ömer b. Ebî Has’am>Yahyâ b. Ebî Kesîr>Ebû Seleme>Ebû Hureyre’den rivayete göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: “*Kim Hâ-mim Duhân sûresini geceleyin okur ise kendisi için yetmiş bin melek başışlanma dilemiş olarak sabaha kavuşur.*”¹²²

Tirmizî: Bu hadis *garib* olup sadece bu şekliyle bilmekteyiz. Ömer b. Ebî Has’am’ın hadiste *zayıf* olduğu söylenmiştir. Muhammed, onun (مُنْكَرُ الْحَدِيثِ) *münkerü’l-hadîs* olduğunu söylemektedir.¹²³

Tirmizî’nin hocası Buhârî’den aktardığına göre Ömer b. Ebî Has’am *münkerü’l-hadîs* tir. Tirmizî de hocasına uyararak hadisin *garib* ve *zayıf* olduğunu belirtmektedir.

Örnek: el-Kâsım b. Dinâr el-Kûfi>İshâk b. Mansûr el-Kûfi>İsrâîl>Ahmed b. Menî’>Ebû’n-Nadr>Bekr b. Huneys>Muhammed el-Kuraşî>Rebîa b. Yezîd>Ebû İdris el-Havlânî>Bilâl’den rivayete göre Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: “*Gece namazını kılmaya önem veriniz. Çünkü o, sizden önceki salih kişilerin de âdetidir. Aynı zamanda gece namazı günahlardan sakındırır, kötülüklere keffâret olup vücuttan da hastalığı kovar.*”¹²⁴

Tirmizî “Bu hadis *garib*dir. Bilâl’in rivayetiyle ve sadece bu şekliyle bilmekteyiz. Senedi yönünden *zayıftır*” demektedir. Yine Tirmizî: Muhammed b. İsmail’den işittim şöyle demiştir: “Muhammed el- Kureşî, Muhammed b. Saîd eş Şamî’dir. İbn Ebî Kays ve (وَهُوَ مُحَمَّدُ بْنُ حَسَّانَ وَقَدْ تَرَكْتُ حَدِيثَهُ) bu zat Muhammed b. Hassân’ın kendisidir, hadisleri terkedilmiştir. Muaviye b. Salih bu hadisi Rabia b. Yezîd’den, Ebû İdris el- Havlânî’den, Ebû Umâme’den rivayet

¹²⁰ Tirmizî, “Sıfatul-cenne”, 11.

¹²¹ Tirmizî, “Sıfatul-cenne”, 11.

¹²² Tirmizî, “Fedailü’l-Kur’an”, 8.

¹²³ Tirmizî, “Fedailü’l-Kur’an”, 8.

¹²⁴ Tirmizî, “Deavât”, 102.

ederek şöyle demişlerdir: “Gece ibadetine özen gösteriniz. Çünkü gece ibadeti, sizden önceki salih kişilerin âdetidir. Ayrıca gece ibadeti sizi, Rabbinize yaklaştırır, geçmiş günahlarınıza keffâret olduğu gibi işleyeceğiniz günahlardan da uzaklaştırır.”¹²⁵

Tirmizî “Ebû İdris’in, Bilâl’den rivayet ettiği bu hadis daha sahihtir” demektedir. Muhammed b. İsmail, isnaddaki Muhammed el-Kuraşî diye bilinen Muhammed b. Hasan’ın *münkerü’l-hadis*; Tirmizî de hadisin *garib* olduğunu aynı zamanda isnad yönden *zayıf* olduğunu belirtmektedir.¹²⁶

Buhârî’nin *münkerü’l-hadîs* dediği ravilerin hadislerine Tirmizî genellikle *garib* demektedir.

2.5. Gayri Mahfûz/Şâz

“Gayri mahfuz” ifadesi hadis usulü kitaplarında *sika* bir ravinin *sika* ravilere veya kendisinden daha *sika* olan birine aykırı olarak rivayet ettiği hadis anlamında kullanılmıştır. Yani *şâz* hadis anlamında kullanılmıştır. Daha *sika* ravilerin rivayetine ise *mahfûz* denmektedir.¹²⁷

Tirmizî’nin bildirdiğine göre hocası Buhârî *gayri mahfûz* ifadesini ravisinin rivayetinde vehme kapıldığı ravi hakkında kullanmıştır. Ebû Kureyb>İsmail b. İbrahim>Ebû Cehdam Musa b. Sâlim>Abdullah b. Ubeydullah b. Abbâs>İbn Abbâs’dan rivayete göre şöyle demiştir: “Resûlullah (sav), Allah tarafından görevlendirilmiş bir kuldu. Diğer insanlardan ayrı olarak biz ehli beytine özellikle tavsiye ettiği üç şey şuydu: Abdesti güzel almayı, sadaka malı yememeyi ve eşekleri atlara çekmemeyi.”¹²⁸

Tirmizî şöyle der: Bu konuda Ali’den de hadis rivayet edilmiştir. Bu hadis *hasen sahihtir*. Süfyân es Sevrî bu hadisi Ebû Cehdam’dan rivayet ederek senedinde: “Ubeydullah b. Abdullah b. Abbâs, İbn Abbâs’tan” demiştir. Tirmizî, “Muhammed b. İsmail’den işittim diyordu ki Sevrî’nin rivayeti (عَبْدُ مَحْفُوظٍ) gayri mahfuzdur. Sevrî, bu rivayetinde vehme kapılmıştır. *Sahih* olan rivayet İsmail b. Uleyye ve Abdulvaris b. Saîd’in, Ebû Cehdam’dan, Abdullah b. Ubeydullah b. Abbâs’tan ve İbn Abbâs’tan aktarılandır”¹²⁹ demektedir.

Bu tanımdan anlaşıldığına göre Buhârî, ravisinin vehmi olan rivayete *gayri mahfûz* ifadesini kullanmaktadır. Tirmizî ise hadise *hasen sahih* demektedir.

Örnek: Muhammed b. Yahyâ el-Kutaî>Abdu’l-A’lâ>Saîd>Katâde>eş-Şa’bî>Câbir b. Abdullah’dan rivayete göre Câbir’in kavminden bir adam bir

¹²⁵ Tirmizî, “Deavât”, 102.

¹²⁶ Tirmizî, “Deavât”, 102.

¹²⁷ Talat Koçyiğit, *Hadis Usulü* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), 120-122; İsmail Lutfi, Çakan, *Hadis Usulü* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2016), 125.

¹²⁸ Tirmizî, “Cihad”, 23.

¹²⁹ Tirmizî, “Cihad”, 23.

veya iki tavşan avladı, tavşanları keskin ve sivri taşlarla boğazlayıp dağarcığına taktı. Gelip durumu sorunca Resûlullah (sav) onları yemesini emretti.¹³⁰

Tirmizî “Bu konuda Muhammed b. Safvân, Rafî’ ve Adıyy b. Hatîm’den de hadis rivayet edilmiştir. Dâvûd b. Ebî Hind, Şa’bî’den, onun da Muhammed b. Safvân’dan; Âsım b. Ahvel, Şa’bî’den, onun da Safvân b. Muhammed’den veya Muhammed b. Safvân’dan rivayetleri vardır fakat Muhammed b. Safvân rivayeti daha *sahihtir*. Câbir el-Cu’fî aynı hadisi Şa’bî’den, Câbir b. Abdillâh’tan, Katâde’nin, Şa’bî’den rivayeti gibi rivayet etmiştir. Şa’bî’nin her ikisinden de rivayet ettiği muhtemeldir. Muhammed b. İsmail diyor ki: Şa’bî’nin, Cabir’den rivayet ettiği hadis (عَبْرَ حُفُوطٍ) *gayri mahfuzdur*”.¹³¹

Tirmizî de Muhammed b. Safvân, Rafî’ ve Adıyy b. Hatîm’den rivayetler olduğunu Muhammed b. Safvân rivayetinin daha *sahih* olduğunu belirterek sanki hocasının görüşünü onaylamaktadır.

Örnek: Ebu Amr Müslim b. Amr el-Hazzâ’ el-Medînî>Abdullah b. Nâfî’>Muhammed b. es-Sâlih et-Temâr>İbn Şihâb>Saîd b. el-Müseyyib>Attâb b. Esîd’den rivayete göre; “Resûlullah (sav) bağ ve bahçe sahipleri için çıkarıldıkları üzüm ve meyvelerini tahmin edecek kimseler gönderirdi.” Bu senedle Resûlullah’ın (sav) üzümlerin zekâtı hakkında şöyle buyurduğu rivayet edildi: “*Hurmalar tahmin edildiği gibi üzümler de tahmin edilir. Hurmanın zekâtı kuru hurma olarak alındığı gibi üzümün zekâtı da kuru üzüm olarak alınır.*”¹³²

Tirmizî şöyle der: Bu hadis hasen *garibtir*. İbn Cüreyc bu hadisi İbn Şihâb, Urve ve Âişe’den rivayet etmektedir. Bu hadis hakkında Muhammed’e sordum dedi ki: İbn Cüreyc’in hadisi *mahfûz* değildir. Saîd b. el-Müseyyib’in, Attâb b. Esîd’den rivayeti daha sağlam ve sahihtir.¹³³

Görüldüğü gibi *gayri mahfûz* ifadesinin iki rivayeti karşılaştırmak için kullanıldığı görülmektedir. Söz konusu rivayetin ikisi de *sahih*, diğeri ise daha *sahihtir*. Bu durumda bir birine muhalif olarak rivayet edilen iki rivayetin *sahih* olanı *şâz*; daha *sahih* olanı *mahfûz* diye isimlendirilmektedir. Burada Buhârî’nin *gayri mahfûz* dediği *şâz* rivayettir ve böyle bir durumda *mahfûz* tercih edilir.

Buhârî, Saîd b. el-Müseyyib’in, Attâb b. Esîd’den rivayetinin; İbn Cüreyc’in İbn Şihâb, Urve ve Âişe rivayetinden daha *sahih* olduğunu belirtmektedir. Tirmizî de söz konusu Saîd b. el-Müseyyib’in, Attâb b. Esîd’den rivayetine *hasen garib* demektedir. Daha önce de belirtildiği gibi hasen ifadesi, rivayetin sahihlik derecesini; *garib* ifadesi ise her hangi bir tabakada ravinin rivayetinde tek kaldığını belirtir.

¹³⁰ Tirmizî, “Sayd”, 8.

¹³¹ Tirmizî, “Sayd”, 8.

¹³² Tirmizî, “Zekât”, 17.

¹³³ Tirmizî, “Zekât”, 17.

Örnek: Kuteybe>Leys>Nâfi'>İbn Ömer'den rivayete göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *“Dikkat edin! Hepiniz çobansınız her biriniz sürüsünden sorumludur. Devlet başkanı çobandır halkından sorumludur. Erkek evinin çobanıdır ve çoluk çocuğundan sorumludur. Kadın da kocasının evinde çobandır ve kocasının evinden sorumludur. Köle de efendisinin malında çobandır ve o maldan sorumludur. Dikkat edin! Hepiniz çobansınız, her biriniz kendi sürünüzden sorumlusunuz.”*¹³⁴

Tirmizî'nin bildirdiğine göre bu konuda Ebû Hureyre, Enes, Ebû Musa'dan da hadis rivayet edilmiştir. Ebû Musa ve Enes hadisi (عَنْ عُبَيْدِ بْنِ مَوْسَى) pek makbul değildir. İbn Ömer hadisi *hasen sahihtir*.

Muhammed diyor ki: İshâk b. İbrahim, Muâz b. Hişâm'dan, babasından, Katâde'den, Enes'den rivayet etmiştir ki şöyledir: “Allah her çobana gütmesini dilediği sürüden soracaktır.” Bu rivayet (هَذَا عَنْ عُبَيْدِ بْنِ مَوْسَى) pek makbul değildir. Sahih olan rivayet: Muâz b. Hişâm'ın babasından, Katâde'den ve Hasan'dan *Mürsel* olarak yapılan rivayettir.¹³⁵

Tirmizî, söz konusu hadisin Enes rivayetine hocası Buhârî gibi *gayri mahfûz* demektedir.

2.6. Muzdarib

Sözlükte, vurmak, dövmek anlamındaki (ضرب) kökünün infiâl kalıbından ism-i fâil olan muzdarib; birbirine aykırı şekilde rivayet edilen veya metinlerinden biri diğerine tercih edilemeyen hadisler anlamındadır.¹³⁶ Hadisler arasındaki söz konusu aykırılık onlardan birinin hatalı olduğunu göstermektedir. Hangisinin hatalı olduğu tespit edilemeyince birbirine aykırı rivayet edilen hadislerin hepsi zayıf kabul edilir. Tirmizî'nin bildirdiğine göre Buhârî'nin de muzdaribi bu anlamda kullandığı anlaşılmaktadır.

Hennâd>Kabîsa>Cerîr b. Hâzim>ez-Zübeyr b. Saîd>Abdullah b. Yezîd b. Rukâne'nin babasından ve dedesinden rivayete göre, şöyle demiştir: (Resûlullah'a (sav) gelerek) “Ey Allah'ın Rasûlü karımı kesinlikle boşadım” dedim. Resûlullah *“Kesinlikle demekle neyi kastettin?”* buyudu. Ben de *“Tek bir talakı”* dedim. *“Vallahi der misin?”* buyurdu. Ben de *“Vallahi”* dedim. Bunun üzerine: *“Niyetin ne ise o gerçekleşmiştir.”* buyurdu.¹³⁷

Tirmizî: Bu hadisi sadece bu şekliyle bilmekteyiz. Muhammed b. İsmail'e bu hadis hakkında sordum dedi ki: Bu hadiste (فِيهِ اضْطِرَابٌ) ızdırap vardır.¹³⁸

Buhârî'nin, sebebini belirtmese de hadisi zayıf kabul ettiği anlaşılmak-

¹³⁴ Tirmizî, “Cihad”, 27.

¹³⁵ Tirmizî, “Cihad”, 27.

¹³⁶ İbnu's-Salâh, *Ulûmü'l-hadis*, 93-94. Ayrıca bk. Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, 139; Çakan, *Hadis Usûlü*, 124; Yücel, *Hadis Usûlü*, 183.

¹³⁷ Tirmizî, “Talâk”, 2.

¹³⁸ Tirmizî, “Talâk”, 2.

tadır. Tirmizî'nin sadece hocası Buhârî'nin görüşünü aktarması onun görüşüne katıldığını göstermektedir.

3. DİĞER TABİRLER

3.1. Semâ

Semâ, işitmek ve dinlemek anlamındaki “سمع” fiilinin masdarıdır. Terim olarak ise hadis hocasının hadislerini okuması talebenin veya talebelerin de ondan işiterek hadisleri alması, anlamındadır. Talebenin veya başka bir talebenin okuyup hocanın dinlemesine ise kıraat denmektedir. Hadis âlimleri bu iki metodun kullanımını ilk üç asırda hadislerin öğrenilip rivayet edilmesinde neredeyse zorunlu görmekteydiler. Tirmizî'nin nakline göre hocası Buhârî, hoca öğrenci arasında semâ gerçekleşmemişse bunu bir kusur olarak görmektedir.

Ebû Kureyb Muhammed b. el-A'lâ>Ebû Bekr b. Ayyâş>Ebû Hamza es-Sumâlî>eş-Şa'bî>Ebû Tâlib'in kızı Ümmü Hanî'den rivayete göre, şöyle demiştir: “Resûlullah (sav), yanıma geldi ve ‘Yanınızda bir şey var mı?’ buyurdu. Ben de: Hayır hiçbir şey yok sadece bir kaç parça kurumuş ekmek ve sirke vardır dedim. Bunun üzerine Resûlullah (s.v); ‘Sirkesi bulunan bir ev katıktan yoksun sayılmaz.’ buyurdu.”¹³⁹

Tirmizî, “Bu hadis bu şekliyle *hasen garibdir*” demektedir. Tirmizî'nin “Ümmü Hanî'nin hadisini ancak bu şekliyle bilmekteyiz” ifadesi de hadisin isnadının teke düştüğünü göstermektedir. Tirmizî, “Muhammed'e bu hadis hakkında sordum. Dedi ki: (لَا أَعْرِفُ لِلشَّعْبِ سَمَاعًا مِنْ أُمَّ هَانِئٍ) Şa'bi'nin Ümmü Hanî'den hadis işittiğini bilmiyorum.” demiştir.¹⁴⁰

Buhârî'ye göre Ümmü Hânî ile Şa'bî arasında *sema* gerçekleşmemiştir. Yine Buhârî'ye göre ismi Sabit b. Ebî Safiyye olan Ebû Hamza es-Sumâlî hakkında Ahmed b. Hanbel olumsuz konuşmalarından dolayı ravinin وَهُوَ عِنْدِي الْحَدِيثِ مُقَارِبُ الْحَدِيثِ *mukaribü'l-hadis* olduğunu söylemiştir. Tirmizî de hadise *hasen garib* demektedir.

Örnek: Ahmed b. Menî'>Yezîd b. Hârûn>Haccâc b. Artât>Yahyâ b. Ebî Kesîr>Urve>Âişe'den rivayete göre, şöyle demiştir: Bir gece Resûlullah'ın (sav) yanımda olmadığını görerek evden çıktım ve ararken Bakî mezarlığında buldum. Resûlullah “Allah ve Rasûlünün sana haksızlık etmelerinden mi korktun?” buyurdu. Ben de dedim ki: “Ey Allah'ın Rasûlü, hanımlarından birinin yanına gittiğini zannetmiştim.” Bunun üzerine; “Allah, Şaban ayının yarısında dünya semasına iner ve Kelb kabilesinin koyunlarının kılları sayısından daha çok kişiyi bağışlar” buyurdu.¹⁴¹

¹³⁹ Tirmizi, Et'ime, 35.

¹⁴⁰ Tirmizi, “Et'ime”, 35.

¹⁴¹ Tirmizi, “Savn”, 39.

Tirmizî “Âişe’nin hadisini bu şekliyle sadece Haccac’ın rivayetinden biliyoruz” demektedir. Yine Tirmizî, “Muhammed b. İsmail’den işittim bu hadisin *zayıf* olduğunu ve Yahya b. Ebî Kesir’in, Urve’den işitmediğini söylerdi. Haccâc b. Ertât, Yahyâ b. Ebî Kesîr’den hadis işitmemiştir”¹⁴² dedi.

Tirmizî’nin ifadesinden anlaşıldığına göre hocası Buhârî’ye göre hadisin *zayıf* olma nedeni Haccâc b. Artât’ın, Yahyâ b. Ebî Kesîr’den; Yahyâ b. Ebî Kesîr’in de Urve’den bu hadisi işitmemiştir. Dolayısıyla hoca öğrenci arasında *sema* gerçekleşmediğinden isnadda kopukluk söz konusudur.

3.2. Sahih ve Sakîm

Sahih terimi; sahih hadis anlamında kullanılmış olup, senedinin başından sonuna kadar sika ravilerin birbirinden rivayet ettiği *şâz* ve *muallal* olmayan hadis olarak tarif edilir.¹⁴³ Sakîm, zayıf hadis anlamında kullanılan bir terim olup¹⁴⁴ sahih hadisin şartlarından birisini taşımayan, bununla beraber *mevzu* olduğu da söylenmeyen hadistir.¹⁴⁵ Bunlar Buhârî’nin yaptığı gibi zaman zaman birlikte kullanılır ve ravi için kullanıldığında “hadisin sahihi ile zayıfını ayırt edemez” anlamınadır. Tirmizî’nin bildirdiğine göre Buhârî de bunu bu anlamda kullanmıştır.

Ahmed b. Menî’>Huşeym>İbn Ebî Leylâ>Şa’bi’den rivayet edildiğine göre, şöyle demiştir: “Muğire b. Şu’be bize namaz kıldırıldı ve ikinci rek’atta oturması gerekirken kalktı cemaat ona hatırlatma yapmak üzere ‘sübhanallah’ dedi. O da cemaate ‘sübhanallah’ dedi. Namazın kalan bölümünü bitirince oturduğu halde iki sehv secdesi yaptı ve Resûlullah’ın (sav) bu şekilde kendisi gibi yaptığını söyledi.”¹⁴⁶

Tirmizî: Senetteki İbn Ebî Leylâ’yı bazı ilim adamları hıfzı konusunda tenkit ettiler. Ahmed b. Hanbel: “İbn Ebî Leylâ’nın hadisi delil olarak kullanılamaz.” Muhammed b. İsmail: “İbn Ebî Leylâ *صَدُوقٌ sadûk* bir kimsedir fakat ben ondan hadis rivayet etmem çünkü *حَدِيثُهُ مِنْ سَقِيمِهِ لَا يَدْرِي صَحِيحٌ وَلَا يَدْرِي سَقِيمٌ* hadisin sağlamıyla sağlam olmayana ayırt edemez, dolayısıyla ben böyle olan hiçbir kimseden hadis rivayet etmem.”¹⁴⁷

Buhârî’ye göre isnaddaki İbn Ebî Leylâ *sadûk* fakat hadisin sağlamı ile sakîmini ayırt edemeyecek durumdadır. Tirmizî de hocasının bu nitelemesine uyararak İbn Ebî Leylâ’nın tenkit edildiğini bildirmektedir.

3.3. Merfû ve Mevkûf

Merfû, Hz. Peygamber’e; mevkûf ise sahabeye dayandırılan hadis diye

¹⁴² Tirmizî, “Savm”, 39.

¹⁴³ İbnü’s-Salâh, *Ulûmü’l-hadis*, 11-12; Nevevî, *et-Takrîb ve’t-teysîr*, 25.

¹⁴⁴ Ahmet, Yücel, *Hadis İstilahlarının Doğuşu ve Gelişimi (Hicri İlk Üç Asır)* (İstanbul: İFAV Yayınları, 1996), 163-164.

¹⁴⁵ İbnü’s-Salâh, *Ulûmü’l-hadis*, 41; Nevevî, *et-Takrîb ve’t-teysîr*, 31.

¹⁴⁶ Tirmizî, “Salât”, 102.

¹⁴⁷ Tirmizî, “Salât”, 102.

tanımlanır.¹⁴⁸ Tirmizî'nin bildirdiğine göre Buhârî bu iki terimden her ikisini de kullanmıştır.

Ali b. Nasr b. Ali>Süleyman b. Harb>Hammad b. Zeyd'den rivayete göre şöyle demiştir: Eyyûb'e "başına buyruksun" sözü hakkında "Hasan'dan başka bu sözün üç talak olduğunu söyleyen birisini biliyor musun?" dedim. "Hayır, yalnız Hasan'ı biliyorum" dedi ve sonra: Allah'ım beni bağışla! Meğer Katâde de Semure oğulları azatlısı Kesir'den, Ebû Seleme'den, Ebû Hureyre'den bu söz hakkında "Üç talaktır" dediğini bana aktarmıştır, diye konuştu. Ebû Eyyûb şöyle der: Sonradan Semura oğullarının azatlısı Kesir ile karşılaştığımda bu hadis hakkında sordum fakat bilemedi. Bundan sonra Katâde'ye sordum "O unutmuştur" dedi.¹⁴⁹

Tirmizî "Bu hadis *garib* ve bu hadisi sadece Süleyman b. Harb'ın, Hammad b. Zeyd'den yaptığı rivayetiyle bilmekteyiz. Bu hadisi hakkında Muhammed'e sordum şöyle dedi. Süleyman b. Harb, Hammad b. Zeyd'den bu şekilde bize aktardı ne varki Ebû Hureyre'nin kendi sözü olarak (mekuf) rivayet edilmiştir. Ebû Hureyre'nin rivayeti merfu olarak bilinmemektedir"¹⁵⁰ dedi.

3.4. Mürsel

Sözlükte serbest bırakmak, salıvermek, göndermek gibi anlamlara gelen Mürsel kelimesi terim olarak, tabiinin sahabeyi atlayarak doğrudan Hz. Peygamber'den rivayet ettikleri hadise denir.¹⁵¹ Tirmizî'nin bildirdiğine göre Buhârî de bunu bu anlamda kullanmıştır.

Kuteybe>Leys>Nâfi'>İbn Ömer'den rivayete göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "*Dikkat edin! Hepiniz çobansınız her biriniz kendi sürüsünden sorumludur. Devlet başkanı çobandır halkından sorumludur. Erkek evinin çobanıdır ve çoluk çocuğundan sorumludur. Kadın da kocasının evinde çobandır ve kocasının evinden sorumludur. Köle de efendisinin malında çobandır ve o maldan sorumludur. Dikkat edin! Hepiniz çobansınız, her biriniz kendi sürünüzden sorumlusunuz.*"¹⁵²

Tirmizî'nin bildirdiğine göre bu konuda Ebû Hureyre, Enes, Ebû Musa'dan da hadis rivayet edilmiştir. Ebû Musa ve Enes hadisi *عَيْرٌ مَحْمُوطٌ gayri mahfuzdur*. İbn Ömer hadisi *hasen sahihtir*. Tirmizî: İbrahim b. Beşşâr er-Ramâdî, Süfyân b. Uyeyne'den, Büreyd b. Abdullah b. Ebû Bürde'den ve Ebû Musa'dan bu hadisi bize aktarmıştır. Tirmizî, İbn Beşşâr'dan aktardığına göre bu hadisi Süfyân'dan, Büreyd'den, Ebû Bürde'den *mürsel* olarak rivayet etmiş olup bu daha *sahihtir*.

¹⁴⁸ İbnu's-Salâh, *Ulûmü'l-hadis*, 45, 46; İbn Kesîr, *el-Bâisu'l-hasîs*, 37, 38. Ayrıca bk. Çakan, *Hadis Usûlü*, 99, 104.

¹⁴⁹ Tirmizî, "Talâk", 3.

¹⁵⁰ Tirmizî, "Talâk", 3.

¹⁵¹ İbnu's-Salâh, *Ulûmü'l-hadis*, 51; İbn Kesîr, *el-Bâisu'l-hasîs*, 39. Ayrıca bk. Ahmet, Yücel, *Hadis Usûlü* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2016), 177; Çakan, *Hadis Usûlü*, 115.

¹⁵² Tirmizî, "Cihad", 27.

Muhammed b. İsmail diyor ki: İshâk b. İbrahim, Muâz b. Hişâm'dan, babasından, Katâde'den, Enes'den rivayet etmiştir ki şöyledir: "Allah her çobana gütmesini dilediği sürüden soracaktır." Bu rivayet هَذَا غَيْرٌ مَحْفُوظٍ *gayri mahfuzdur*. Sahih olan rivayet: Muâz b. Hişâm babasından, Katâde'den ve Hasan'dan *mürsel* olarak yapılan rivayettir.¹⁵³

Tirmizî, söz konusu hadisin Enes rivayetine hocası Buhârî gibi *gayri mahfûz* demektedir. Fakat Buhârî aynı rivayetin Hasan-ı Basrî'ye dayanan *Mürsel* rivayetinin daha *sahih* olduğunu belirtmektedir.

Sahabilerin birbirlerinden aldıkları hadisleri, aldığı sahabi veya sahabeleri zikretmeksizin doğrudan Hz. Peygamber'den rivayetlerine de sahabi *mürseli* denmektedir. Tirmizî'nin bildirdiğine göre Buhârî, *mürseli* bu anlamda da kullanmıştır: Ahmed b. Menî'>Ravh b. Ubâde>İbn Cüreyc>İbn Şihâb>Süleyman b. Yesâr>Abdullah b. Abbâs>Fadl b. Abbâs'tan rivayete göre, Has'am kabilesinden bir kadın; "Ey Allah'ın Rasûlü! Babama hac farz oldu kendisi çok ihtiyar olup binit üzerine binip yolculuk yapamaz" dedi. Bunun üzerine Resûlullah (sav); "Onun yerine sen hac yapiver" buyurdu.¹⁵⁴

Tirmizî "Bu konuda Ali, Büreyde, Husayn b. Avf, Ebû Rezîn el-Ukaylî, Sevde b. Zem'a ve İbn Abbâs'tan da hadis rivayet edilmiştir. Fadl b. Abbâs hadisi *hasen sahihtir*. İbn Abbâs Husayn b. Avf el-Müzenî'den de bir benzeri rivayet edilmiştir. Yine aynı şekilde İbn Abbâs'tan, Sinan b. Abdillâh el-Cühenî ve halasından da rivayet edilmiştir. Sadece İbn Abbâs'tan da rivayet edilmiştir" demektedir.

Bu rivayetler hakkında Muhammed'e sordum şöyle dedi: "Bu konuda en *sahih* rivayet İbn Abbâs'ın Fadl b. Abbâs'tan rivayetidir. Belki de İbn Abbâs bu hadisi Fadl ve daha başkalarından işitmiş sonra da *mürsel* olarak rivayet etmiş ve işittiği kimseleri söylememiş olabilir."¹⁵⁵

Tirmizî'nin ifadesinden anlaşıldığına göre bu hadis Abdullah b. Abbâs>Fadl b. Abbâs haricinde Abdullah b. Abbâs tarikiyle da rivayet edilmiştir. Buhârî, bu konuda en *sahih* rivayetin Abdullah b. Abbâs'ın Fadl b. Abbâs rivayeti olduğunu söylemekle birlikte ayrıca Abdullah b. Abbâs'ın, Fadl b. Abbâs veya başka sahabilerden alarak doğrudan Hz. Peygamber'den rivayet etmiş olabilir.

Buhârî'nin bu ifadesinden *Mürsel* ifadesi hem tabiinin sahabeyi veya da sahabinin sahabiye zikretmeden doğrudan Hz. Peygamber'den rivayet etmeleri anlamına olmak üzere üçüncü asırda kullanıldığı anlaşılmaktadır.

¹⁵³ Tirmizî, "Cihad", 27.

¹⁵⁴ Tirmizî, "Hac", 85.

¹⁵⁵ Tirmizî, "Hac", 85.

SONUÇ

Temel hadis kitapları ikinci ve üçüncü asırda yazılırken ilk müstakil hadis usûlü eseri ancak dördüncü asırda yazılabılmıştır. Bu sebeple ikinci ve üçüncü asırda temel hadis kitaplarını yazan muhaddislerin usûlleri kendilerinin veya öğrencilerinin yazdığı kitapların incelenmesinden tespit edilebilmektedir.

İkinci ve üçüncü asırda diğer bir tabirle dördüncü asra gelinceye kadar tedvin edilen hadis kitaplarının bazı bölümlerinde hadis usûlünün konularından kısmen de olsa bahsedilmiştir. Bu anlamda Tirmizî'nin *es-Sünen* isimli eserinin sonundaki *Kitâbu'l-İlel*'i de bunlardan biridir. Hakikatte Tirmizî, *es-Sünen*'inin tamamında kendisinin ve bazı hocalarının usûllerinden bahsetmektedir. Tirmizî, öncelikle hakkında tereddüde düştüğü raviler hakkında hocalarına sorular yönelterek onların ravi hakkında görüşünü almıştır.

Bu çalışmada Tirmizî'nin *es-Sünen* isimli eserinde hocası Buhârî'nin hadis usûlüne dair kullandığı terimler tespit edilmiş ve şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Tirmizî'nin *es-Sünen* isimli eserinde hadisi değerlendirirken raviler hakkında öncelikle hocası Buhârî'nin bir değerlendirmesi varsa onu verdiği görülmektedir. Genel olarak da isimlendirme farklı olsa da değerlendirmede hocası Buhârî'nin görüşlerine katılmaktadır. Zira hocasının görüşünü bunun için verdiği anlaşılmaktadır.

Tirmizî'nin aktardığına göre Buhârî, ravi hakkında görüş belirtirken genel olarak kendi görüşünü vermekle beraber zaman zaman da Ali b. el-Medîni, Ahmed b. Hanbel, İshâk b. İbrahim, Humeydi gibi hocalarından istifade etmektedir.

Tirmizî'nin bildirdiğine göre Buhârî'nin kullandığı ta'dîl lafızları şunlardır: *Sika*, *mukâribü'l-hadîs*, *hasen*, *sika sadûk*, *sadûk*. Buhârî, bu terimlerden *sika* dediği ravilerin hadisini kabul etmekte ve onlardan rivayette bulunmaktadır. Buhârî'nin *sika* dediği raviler ise şunlardır: Ali b. Abdî'l-A'lâ, Ebû Sehl kesîr b. Ziyâd, Abdullah b. Zeyd b. Eslem, Ubeydullah b. Zahr, Ebû Abdirrahman Kasım b. Abdirrahman. Muhammed b. Kureyb, Rişdîn b. Kureyb. Fakat kendisinin *sika* dediği bir ravi hakkında cerh ve ta'dîl âlimlerinin cerh eden ifadeleri varsa onun rivayetini *el-Câmiu's-sahîh*'inde değil; *el-Edebü'l-müfred*'ine almıştır. Buradan Buhârî'nin her *sika* dediği ravinin rivayetini *el-Câmiu's-sahîh*'ine almadığı anlaşılmaktadır.

Buhârî'nin, *mukâribü'l-hadis* ile kasteddiği; güvenilirliği çok sağlam ve çok zayıf olmayan fakat bazı hadisleriyle delil getirilen orta seviyede bir ravidir. Tespit edebildiğimiz kadıyla Buhârî'nin hakkında *mukâribü'l-hadis* dediği raviler şunlardır: Abdullah b. Muhammed b. Akîl, el-Velîd b. Rabâh, Abdurrahman b. Ziyâd b. En'um el-İfrikî, Ebû Hamza Sâbit b. Ebî Safiyye es-

Sumâli, Ebû Zilâh Hilâl. Buhârî, *mukaribü'l-hadis* dediği ravilerden, *sika* dediği halde hakkında cerh ve tadil âlimlerinin eleştirisi olan ravilerde olduğu gibi, *el-Câmiu's-sahîh*'inde değil; *el-Edebü'l-müfred*'inde rivayette bulunmuştur. Dolayısıyla *mükâribü'l-hadis* tabiri *sikanın* bir alt derecesi ve haklarında başkalarının cerh ifadesi kullandığı kimsedir.

Buhârî'nin, kullandığı tadil lafızlarında biri de *sika sadûk/hasen'dir*. Onun haklarında *sika sadûk/hasen* dediği raviler şunlardır: Âsım b. Muhammed b. Zeyd b. Abdullah b. Ömer. Buhârî, *sika sadûk* dediği ravilerin zayıf olduklarını ve bunlardan rivayette bulunmadığını belirtmekte ve rivayetlerine de *hasen* demektedir. Ayrıca Buhârî İbn Ebî Leyla için *sika sadûk* değil de sadece *sadûk* demekte ve ondan da rivayette bulunmamaktadır. Çünkü ona göre İbn Ebî Leyla, hadisin sağlamıyla sağlam olmayanı ayırt edemeyen bir kimsedir. Dolayısıyla Buhârî, *sadûk* teriminin ravinin zabtıyla ilgili bir kusur olduğunu da vurgulamış olmaktadır.

Buhârî'nin kullandığı cerh lafızları şunlardır: *Çok garib, zayıf, çok zayıf, münkerü'l-hadis, gayri mahfûz/şâz, muzdarib*. Buhârî'ye göre hadiste zayıflık ya isnaddaki ravinin/ravilerin durumundan veya da senetteki inkıta sebebiyle olmaktadır. Tirmizî'nin belirttiğine göre Buhârî'nin genel olarak *zayıf* dediği raviler, Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem, Ali b. Yezîd, Eyyûb b. Âiz, Anbese b. Abdurrahman, Ebû Mâcid, Ömer b. Has'am iken; haklarında *münkerü'l-hadis* tabirini kullandığı raviler ise Sâlih b. Muhammed b. Zâide, Ömer b. Has'am, Muhammed b. Zazan, Hasen b. Ali el-Hâşimî, İmrân b. Enes el-Mekkî, Ebû Sevre, Muhammed el-Kuraşî'dir. Buhârî bir ravinin *çok zayıf* olduğunu belirtmek için de *münkerü'l-hadis zâhib* tabirini kullanmıştır. Buhârî'ye göre, *münkerü'l-hadis* ravi, kendisinden hadis rivayeti helal olmayan kimsedir. Buhârî'nin cerh ve ta'dîl terimleri dışında kullandığı hadis usulü lafızları ise şunlardır: *Semâ, ekrab ve ercah, sahîh ve sakîm, merfu ve maktu, mürsel*.

Sonuç olarak Buhârî, ilki kendisinden yaklaşık bir asır sonra yazılacak hadisi usulü kitaplarında kullanılacak cerh ta'dîl ve hadis usulü terimlerinin bir çoğunu kullandığı görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Akyüz, Hüseyin. "Hadislerin Tashihi İle İlgili Tirmizî'nin Hocası Buhârî'ye Sorduğu Sorular (Sünen Bağlamında Bir Değerlendirme)". Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (BEUİFD) 5/2 (2018): 247-269.
- Âşıkutlu, Emin. Hadiste Ricâl Tenkidi. İstanbul: İFAV Yayınları, 1997.
- Aydın, Abdullah. Hadis İstilahları Sözlüğü. 4. Baskı. İstanbul: İFAV Yayınları, 2011.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. el-Muğîre. et-Târihu'l-kebir. 8 Cilt. Haydarâbâd: Dâiratü'l-Meârifi'l-Osmâniyye, ts.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. el-Muğîre. el-Câmiu's-sahîh. 8 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1401/1981.

- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. el-Muğîre. el-Edebü'l-müfred. Thk. Muhammed Fuad Abdülbaki. 2. Baskı. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslamiyye, 1409/1989.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. el-Muğîre. Kitâbu'd-duafâu's-sağîr. Thk. Ebû Abdillâh Ahmed b. İbrahim b. Ebi'l-Ayneyn. b.y.: Mektebetü İbn Abbâs, 1426/2005.
- Cemal, Ağırman. "Hadis Kaynaklarını Okuma Yöntemi ve Musanniflerin Dili". Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 10/2 (2006): 55-106.
- Çakan, İsmail Lütfi. Hadis Usûlü. 40. Baskı. İstanbul: İFAV Yayınları, 2016.
- Dehîl, Yusuf b. Muhammed. Suâlâtü't-Tirmizî li'l-Buhârî havle ehâdis fi'l-Câmiu's-sahih. 2 Cilt. Medine: el-Câmiatü'l-İslâmiyye, 1424/2003.
- Derrîs, Hâlid b. Mansûr b. Abdillâh. Mevkıfu'l-imâmeyn el-Buhârî ve Müslim min iştirâtü'l-likyâ ve's-semâi fi's-senedi'l-muan'ani beyne'l-muteâsırayni. Riyad: Mektebetü'-Rüşd, ts.
- Dilek, Mehmet. Kütüb-i Sitte'nin Şartları Etrafında Gelişen Tartışmalar. Ankara: İlahiyât Yayınları, 2014.
- Ebû Zehv, Muhammed. Hadis ve Hadisçiler. Trc. Selman Başaran, Mehmet Ali Sönmez. İstanbul: Ensar Yayınları, 2016.
- Efendioğlu, Mehmet. "Münker". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 32: 13-14. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- İrâkî, Ebü'l-Fadl Zeynüddin Abdürrahim b. el-Hüseyn b. Abdirrahman b. Ebî Bekr b. İbrahim. el-Takyîd ve'l-İzâh şerhi Mukaddimeti İbni's-Salâh. Thk. Abdurrahman Muhammed Osman. Medine: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1389/1969.
- Itr, Nureddin. Menhecü'n-nakdi fi ulûmi'l-hadîs. 3. Baskı. Dımaşk: Dâru'l-Fıkr, 1401/1981.
- İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris b. el-Münzir et-Temîmî er-Râzî. el-Cerh ve't-ta'dîl. 9 Cilt. Haydarâbâd: Dâiratü'l-Meârifî'l-Osmâniyye, 1271/1952.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Hacer el-Askalânî. Fethu'l-bâri şerhu Sahîhi'l-Buhârî. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Hacer el-Askalânî. Nüzhetü'n-nazar fi tavidhî Nuhbetü'l-fiker fi mustalahı ehli'l-eser. Thk. Abdullah Dayfullah er-Rahîl. Riyâd: Matbaatü Sefîr, 1422.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. es-Sikât. 9 Cilt. Haydarâbâd: Dâiratü'l-Meârifî'l-Osmâniyye, 1393/1973.
- İbn Receb el-Hanbelî, Zeynüddin Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ahmed el-Bağdâdî. Şerhu İlel't-Tirmizî. Thk. Nureddin Itr. 5. Baskı. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Beyrut, 1429/2008.
- İbn Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdurrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî. Mukaddimeti İbnü's-Salâh fi ulûmi'l-hadis. Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Muâsır, 1406/1986.
- İbn Şeybe, Ebû Yusuf Yakûb. Müsnedü Ömer b. el-Hattâb. Thk. Kemal Yusuf el-Hût. Beyrut: Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfiyye, 1405.
- Koçyiğit, Talat. Hadis İstılahları. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1980.
- Koçyiğit, Talat. Hadis Usulü. 11. Baskı. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.
- Köycü, Erdoğan. Sünenü't-Tirmizî'nin Metot Yönünden İncelenmesi. İstanbul: Araştırma Yayınları, 2013.
- Mubârekpûrî, Ebü'l-Hüseyn Ubeydullah b. Muhammed Abdüsselam b. Hân

- Muhammed b. Emânullah b. Husamuddin er-Rahmânî. Mirâtü'l-mefâthî şerhu Mişkâti'l-mesâbih. 9 Cilt. 3. Baskı. Hindistan: İdâratü'l-Buhûsi'l-İlmiyye ve'd-Da'veti ve'l-İftâ, 1404/1984.
- Nevevî, Ebû Zekerıyyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref. et-Takrîb ve't-Teysîr li Ma'rifeti Süneni'l-beşîri'n-nezîr fî Usûlü'l-hadis. Thk. Muhammed Osman el-Haşet. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1405/1985.
- Sehâvî, Şemsüddin Ebü'l-Hayr Muhammed b. Abdirrahman b. Muhammed b. Ebî Bekr b. Osman b. Muhammed. Fethu'l-Muğîs bi şerhi Elfiyeti'l-Hadis li'l-İrâkî. Thk. Ali Hüseyin Ali. Mısır: Mektebetü's-Sünne, 1424/2003.
- Suyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekr Celâluddin. Tedrîbu'r-Râvî fî şerhi Takrîbu'n-Nevevî, thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fârayâbî. 2 Cilt. b.y.:Dâru Tayyibe, ts.
- Tahhân, Mahmud. Teysîru mustalahi'l-hadis. İstanbul: Dersaadet, 1405/1985.
- Tatlı, Mustafa. Rical Bilgisinin Tespiti. İstanbul: Beka Yayınları, 2016.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre b. Musâ b. ed-Dahhâk. es-Sünen. 5 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1401/1981.
- Tirmizî, Muhammed b. İsâ b. Sevre b. Musâ b. ed-Dahhâk. İlleu't-Tirmizî el-kebîr. Thk. Subhî es-Sâmirâî vd.. Beyrut: Âlemu'l-Kütüb- Mektebetu'n-Nehdati'l-Arabiyye, 1409.
- Yasir eş-Şimâlî. el-Vâzıh fî menâhici'l-muhaddisin. 3. Baskı. Amman: Dâru'l-Hâmid, 1437/2006.
- Yücel, Ahmet. Hadis İlminde Tenkit Terimleri. 2. Baskı. İstanbul: İFAV Yayınları, 2015.
- Yücel, Ahmet. Hadis Tarihi. 3. Baskı. İstanbul: İFAV Yayınları, 2011.
- Yücel, Ahmet. Hadis Usûlü. 23. Baskı. İstanbul: İFAV Yayınları, 2016.
- Yücel, Ahmet. Hadis İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi (Hicri İlk Üç Asır). İstanbul: İFAV Yayınları, 1996.
- Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. Mîzânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl. Thk. Ali Muhammed el-Becâvî. 4 Cilt. Kahire: Dâru İhyâi'l-kütübi'l-Arabî, 1382/1963.